

RATSIONALIST

KULTUURPOLIITILINE KUUKIRI

SISU:

„Ratsionalist“, kirik ja bolševism.

MN. Prof. S. Freud, psühhoanalüüs ja ristiusk

Leo Anvelt. Ristiusk ja ühiskondlus.

M. Laosson. Moderniseeritud Moolokist.

Nr. **3**

V E E B R U A R

1933

RATSIONALIST

Tellimishind: 1 kuu — 35 s.,
2 kuud — 70 s., 3 kuud — 1 kr.,
6 kuud — 2 kr.

Ilmub 1 kord kuus.

Toimetuse aadr.: Tartu, Tööstuse t. 13, 16.

Tellimisi võtavad
vastu pääle toimetuse
kõik postiasutised.

Nr. 3

Veebruar

1933

„Ratsionalist“, kirik ja bolševism.

Kirikust võõrdumine ja loobumine on praegu Euroopas pidurdamatus hoos. Antikristlik meelsus ei süvene mitte ainult töölisringides, vaid kõigis kodanike kihtides ja eriti intelligentsi hulgas. Väliselt teeb kirik küll edusamme, diplomaatlikult kasutades poliitiliste erakondade lühinägelikkust sõlmib ta valitsustega konkordaate ja veel hiljuti saavutas ta Preisimaal õiguse kontrollida usuõpetust. Preisimaa eeskujul pastorite poolt Eestis ettevõetud samalaadne katse lõppes tagajärjetult. Ent see kõik on vaid näiline edu ja ei suuda varjata sisemist lagunemise protsessi. Ristiusu päästmiseks soovitab paavst omas entsüklikas kõik jõud koondada ühiseks frondiks jumala vaenlaste vastu ja rakendada kõiki abinõusid. Ja juba mõnda aega liigub kiriklikes ringides mõte luteri ja katoliku kiriku ühinemise vajadusest. Eriti aktiivne kirikuvastase liikumise suhtes on katoliku kirik. Vasturünnakuks kasutatakse lendlehti, raadiot, ajakirjandust, romaane jne. On kutsutud ellu dr. Algermisseni juhatusel aktsioon-toimkonna laadiline organisatsioon, mille üheks ülesandeks on koolitada juhte antikristliku liikumise tagasitõrjumiseks.

Kuna on kogetud, et kirikuvastaste väidete sisuline ümberlukkamine võimalik pole, et teadus ja loogika on tugevamad kui usk ja igavene õndsus, siis ideelisest võitlusest katsutakse kõrvale hoida ja viiakse võitlus poliitilisele pinnale. Üle kogu Euroopa on kiriku päämiseks relvaks ateismi vastu: süüdistamine kommunismis. Meeleheitlik seisukord tingib meeleheitliku taktika. Samasugust meetodit tarvitab kirik Eestis ka „Ratsionalisti“ vastu. Schopenhauer ütleb, kui anda pappidele võim, siis nad süütavad uuesti tuleriidad. Himu tuleriida järele kajastub ka selles poliitilise demagoogia mustema võtte tarvitamises. On korduvalt toonitatud, et Tallmeister ja Kuljus oleks ammu põletatud, kui politsei seda lubaks. Igatahes on „Ratsionalisti“ süüdistamisega bolševismis saavutatud seda, et ka need ajakirja poolehoidjad, kes alguses

leidsid „Ratsionalisti“ liiga agressiivse ja terava olevat, nüüd leiavad agressiivsuse õigustatud olevat. Ja teiseks tõestuvad veel kord Fr. Nietzsche sõnad, et ristiusule „ükski vahend küllalt nurjatu ja küllalt madal ei ole.“

Kuna pastorid söandavad „Ratsionalisti“ otseselt ja kaudselt samastada kommunismiga, siis võib siin põhjuseid olla vaid kaks: kas ei tunne lugupeetud süüdistajad üldse kirikuvastast liikumist, s. t. ei tunne oma vaenlasi ja tahavad siiski nende vastu võidelda või harrastatakse tavalist poliitilises võitluses kasutatavat võtet, mis seisab selles, et vastase ideede alaväärtustamiseks mustatakse vastase isikut. Nagu mitte ainult Vatikan, vaid ka kõigi maade üksikkirikud enese olelu õigustamiseks riigivõimu ees näitavad kommunismi hädaohule, nii tahetakse ka Eestis kirikut kritiseerivat liikumist likvideerida hirmutades kommunismi-tondiga. „Ratsionalisti“ mõtetele ei tuua ühtegi sisulist vastuväidet, sest siis tuleks astuda poleemikasse Freudi, bioloogia, psühholoogia ja sotsioloogiaga, s. t. teadusega ja selle tulemus on ette teada — enese naeruvääristamine.

On levinud vaade, et kallaletung kirikule on võimalik vaid bolševistlik-marksistlikult seisukohalt. Kes on jälginud antikristliku ideoloogia arengut ja kirikuvastase võitluse ajalugu, see teab, et antikristlus on võimalik mitte ainult marksistlikult, vaid ka puht-individualistlikult ja teaduslikult pinnalt. Voltaire ja Nietzsche olid äärmised individualistid. Kas selliste „besbožnikute“ juures nagu V. Ostvald, E. Häckel, A. Comte on tegemist bolševismiga? Kas kirikuvastased Bismark, Goethe, Napoleon, Spinoza, Friedrich Suur olid kommunistid? Või on seda ristiusu-vastane Ludendorffi liikumine Saksamaal ja taaralased meil, kes kiriku leiavad just rahvuslikult kahjuliku olevat? Ignoreeritakse samuti ka tööka, et Euroopa ja Ameerika ülikoolide psühholoogia õppetoolid on loobunud hinge mõistest, nagu seda mõistab ristiusk. Ja tänapäev ei võeta enam ühtegi kaasajast filosoofi, kes oma õpetuses jumalamõistest ja -probleemist mööda ei pääse, tõsiselt. Kas kõik see „ketserlus“ tuleb nimetada bolševismiks?!

Meie poliitilises elus on väga levinud vastase väidete ja argumentide ümberlukkamine argumenteerija isiku tõrvmisega. Loogikas tuntakse seda võitlusviisi *argumentum ad hominem* ja *argumentum ad subjectum* nime all. Seda võitlusviisi ei tarvita mitte ainult demagoogid, vaid kõik, kes tahavad mängida inimeste tunnetel ja ürginstinktidel. Ja et kirik on alati apelleerinud tunnete poole, see on fakt. Hiljuti ründas üks saksa literaat ja moralist kultuuriloo suurmehe etteheitega, et väga paljud neist on olnud süfiliitid. Kas sellega saab alaväärtustada loomingut? Kas sellepärast, et Bethoven oli kurt, on ta tööd vähem väärt? Kas sellepärast, et mõne masina on leiutanud kommunistid, ei peaks seda masinat tarvitama inimkonna hüvanguks itaalia tehased? Kas

sellepärast, et karskusetööd tehakse ka Venemaal, tuleb Eestis sellest tööst loobuda? Kas sellepärast, et kirikuvastast kihutustööd tehakse ka Venes, ei tohi Eestis kritiseerida kirikut? Vaevalt selline poliitiliste parteide võitlusviisi tarvitamine kiriku poolt parandab ristiisu seisukorda, küll aga õigustab ta küsimust, kas kirik pole praegu ainult teatud laadi poliitiline partei.

„Postimehes“ küsib pastor J. Järve: „Mis teeb meie kirik kõige selle pealetungi vastu? . . . Isegi ametlik kiriku häälekandja „Eesti Kirik“ ei leia ruumi kiriku tõsiste enesekaitse kirjutustele. Seal kirjutatakse viimasel ajal peaasjalikult ainult misjonitööst Hiinamaal ja Aafrikas ja arutatakse vahel pikalt ja laialt, kas „kurat“ tuleb kirjutada suure või väikese tähega!“ Vastuseks tsiteerib tema kolleeg J. A. „Päevalehes“: „Näita sina oma jõudu, Issand Jeesus Kristus, kes sa oled kõigi isandate Issand!“ Friedrich Suur on vastanud küsimusele, kas jumal lahingus aitab: — aitab küll, kuid ta aitab harilikult seda poolt, kus on suuremad pataljonid, paremad relvad ja paremad mehed. Suuremad pataljonid on täna küll kiriku pool, ent paremad relvad on västaste pool. Nii on kvantiteet kvaliteedi vastu. Mõne aasta eest surnud saksa mõtleja M. Scheler toonitab, et sada kaine ratsionaalsuse alusel töötavat inimest on võimelised kultuuri ja ühiskonna hüvanguks sooritama rohkem, kui tuhat palvetavat kristlast. Et see nii on, seda on näidanud tegelik elu. J. A. ütleb küll: „Kindlas usus võidusse meie ei anna ühtegi positsiooni käest“ — see optimism on arusaadav, kui meenutada, et Hitleri, kes kirikus näeb liitlast võitluses sotsialismi vastu, tüürile tulek Saksamaal mitte ainult Balti sakslastele ei anna uusi lootusi, vaid ka rahvusvahelise kiriku Eestis asuvat haru julgustab oma positsiooni hoidmises. Arvestades sellega, et kirik viimastel sajanditel on loovutanud positsiooni positsiooni järele, on optimism vähe põhjendatud. Kristlased on niikuinii taevariigi pärijad, pole palju kui nad maakera loovutavad ratsionalistidele ja antikristidele.

Piiskopi aruande järele on Eestis kiriklikult ristitud vaid 60% lapsi. Armulaual käijate arv näitab 5—10-kordset kahanemist. Kirikud on pool-tühjad. Neist, kes sääl käivad, on 70% elatanud naised. Ent siiski räägib kirik eesti rahva usklikkusest. Kui maa-rahvas suurematel pühadel sõidab kuljuste kõlinal kiriku juurde aega viitma, kohtama ja tasuta muusikat kuulama või kui pastor tseremoniaalsetel kaalutlustel kutsutakse ilustama mõnda pidulikku sündmust, siis on naiivne selle juures usust rääkida. Igal võimalikul juhul tehakse praeguses seltskonnas võllanalja usu, pastorite ja kiriku arvel. Kui siiski kirikut teatud juhtudel tarvitatakse dekoratsiooniks, siis on kirik küllalt enesetundetu ja naiiv selle oma paistelise tähtsusega uhkustama. Kes jälgis kiriku käitumist päale revolutsiooni Venemaal, sellele ei jäänud kahtlust, et õigeusu kirik oli valmis astuma Nõukogude teenistusse. Kuid teda ei vajatud. Praegu meie kirik teeskleb rahvuslust — kus olid rahvuse huvid

okupatsiooni ajal ja enne seda? Et on võimalik „rahvuslik kirik“ — see on paradoks, nagu on paradoks „kristlik kõlblus.“ Maailmasõjas õnnistas Kristuse ja paavsti esindaja preestri näol lahingusse minevat prantslast ja soovis temale õnne — teine Kristuse ja paavsti esindaja õnnistas lahingusse minevat sakslast ja soovis sellele õnne.

Pole praegu ühtki teist nii fiktiivsel ja õhulisel alusel asuvat võimu kui kirik. Rääkides juhusliku kodanikuga kuulete järgmist: „Mul pole tähtis kas kirikut on või ei ole, kuid rahvale ja massile on tema lohutuseks vajaline.“ Iga selle „massi“ üksik liige räägib sama. Nii seisame nähte ees, et keegi üksikult pole kristlane, kuid kiriku sugestioonide tõttu on vael arvamisel kaaskodanikest ja soovides avaliku arvamisega mitte konflikti sattuda, on väliselt kristlane. Ja nii püsib üks aktsiaselts, kelle aktsiatel null-protsendiline kate on, vaid rahvamasside pette-kujutelmadel. Me ei katvatse siinjuures salata kiriku dekoratiivset tähtsust. Elu pidulikud sündmused muutuks palju proosalisemaks, kui poleks inimarmastajaid pastoreid. Kui riigivõim on surma saatnud roimareid, siis on surmamise tseremooniaid õilistanud ametimundris efektnie timukas ja kristlik vaimulik. Viimasel ajal tõrjub timuka kõrvale elektri-tool ja gaasikamber, millega aga asendada pappi, seda meie ei tea.

Päale dekoratiivse väärtuse võib kirik toeks olla ka riigivõimule, kuid mitte kunagi demokraatlikule riigivõimule, vaid ainult antidemokraatlikule — monarhhiale, despoosdile. Ent ka monarhhiale on kiriku teened kahelaadilised. Kuna kirik riigiideed, riiklust kui ühiskondlikkuse õrgemat vormi samuti õõnestab nagu ta õõnestab kõlblust, ja pidurdab kultuuri üldse, siis on ta teene ühiskonnale, ka sellele ühiskonnale, mis on korraldatud monarhhistlikul printsiibil, vaid karuteene. Varem või hiljem saabub ajaloo otsus. Room vabariigina ei toetunud usule. Keisrid vajasid oma despotismi dogmaatilist õigustamist ja mida rohkem Room lähenes absoluutsele monarhhiale, seda rohkem pidi keisrivõim toetuma orientaalsetele preesterkondadele, kelle läbi keiser sai jumala au-paistuse. Rooma monarhhia langes, nagu langesid Vene, Saksa, Austria-Ungari keisrid „jumala armust“. Vene õigeusu kirik ei suutnud hoida tsaaririigi varisemist. Teatavasti peetakse venelasi usklikemaks rahvaks. Võib õelda, et õigeusu kirik oma poliitika ja ideoloogiaga tahtmatult valmistas teed nõukogude korrale.

Vaevalt saab kirik olla demokraatiale kasulik. Autoritatiivne jumala printsiip ei sobi demokraatia-ideega, mis nõuab kodanikult lahtist silma ühiskonna aluste ja orgaaniliste arengutingimuste mõistmiseks. Igaüks, kes toetab kirikut, matab ühtlasi demokraatiat. Tuttav mõistujutt kõneleb karust, kes mehe näolt tappes kärbest purustab mehe pää — rumal sõber on kahjulikum kui tark vaenlane. Kiriku meetodid, millega ta loodab parandada maailma, on karu meetodid, s. t. ebaratsionaalsed, eba-produktiivsed ja kahju-

likud. Et nende meetoditega käib kaasas sallimatus, ülbus, enese ülehindamine ja hoolimatu võimutahe, siis ei tule selle sõpruse üle, mida kirik Eesti riigile ja rahvusele pakub, väga rõõmustada. Kui siiski mõni ringkond leiab võimalikuks kirikule anda kontsessioone, siis võib ta olla kindel, et iga kontsessioon lähemal aastail võetakse protsentidega tagasi.

Prof. S. Freud, psühhoanalüüs ja ristiusk.

MN.

III.

Kõik loobumised, mida inimene reaalelus peab taluma, tehakse tasa irreaalsuses, unistuste ja ulmade (= unenägude) riigis. Ürginstinktid rahuldatakse fantaasias. Tungide pinge lõtvumine sünnib unelmate, ulmade, närvihäiguse sümptomide, müütide, muinasjuttude, anekdootide ja religiooni abil. Selline instinktide ärareageerimise viis ühiskonnale kasu ei too. Eetilise ja sotsiaalse väärtuse evib vaid kultuuriliselt loov töö ja kunstiline looming.

Ödipuskompleks tõstis maise isa taevasse, see kompleks on religiooni põhitugesid. Ka müütide ja muinasjuttude populaarsus põhjeneb sellel kompleksil: suguline kiindumus vastassugupoolsesse vanemasse ning vaen ja kartus omasugupoole vanema vastu kajastub pääle ristiusu ja üldse iga religiooni ka müütides ja ja muinasjuttudes. Vaenlikkus rivaali vastu ja armastus, sadism ja seksuaalsus, leiavad rahuldust fantaasias nende piltide, kujutelmade, toimingute kaudu, millest koostuvad rahvaste müüdid ja muinasjutud. Kõik müüdid ja muinasjutud on kas seksuaalselt või sadistlikult lõbutoonitatud — nende põhimotiivideks on lastetapmised, vanematetapmised, võitlus ja tapmised vendade vahel, suguline armastus ja ühendus laste ja vanemate ning vendade ja õdede vahel ja neist üleastumisist tingitud piinad, kannatused ja karistused. Intsest, s. t. seksuaal-vahekord lähimate sugulaste vahel, võitlus naise pärast, võistleja kõrvaldamine — need müütide motiivid on tingitud ödipuskompleksist. Prometheuse naiseks on tema poolt loodud Pandora. Aadami naine on õieti tema tütar, sündinud tema küljeluust. Zeus on armuvahekorras oma tütre Persephonaga. Odini vahekorras tema tütre Jord'iga sündis Thor. Osiris oli oma ema Isise armuke.

Üldiselt kajastavad müüdid vanemat ajajärku kui muinasjutud. Müütides käib võitlus isade ja poegade vahel — muinasjuttudes peegeldub see ühiskonnavorm, kus isa võim murtud on. Ürgbande, keda valitses türanniline isa, on muinasjuttus muutunud juba vendade liiduks. Kõigi rahvaste muinasjuttudes leiame võitlust vendade vahel, kes siirduvad laia maailma otsima kuningatütart ja õnne, tapavad võitluses teisteise ja lunastavad süütegu.

Harilikult võidab noorem vend, sest selle kui nõrgema, kui revolutsionääri pool on muinasjuttude loojate ja nautijate sümpaatiat. Müüdid ja muinasjutud on võrsunud samast ödipuskompleksi kannust, kust religioongi. Religiooni õpetus on tihendatud müüt, on enim lõbutoonitatud muinasjutt, on sarnane müüt ja muinasjutt, mis on jäänud seosesse kultuse ja rituaaliga, mille sisu usukultuses demonstreeritakse piltlikult, tegelikult, sümboolselt. Seetõttu on religiooni „lunastamise“, tungidest-vabastamise võime suurem ja ta on rohkem lõbutoonitatud kui vaid sõnades jutustatud muinasjutt. See maksab iga ajaloolise religiooni ja ka ristiusu suhtes.

Päale religiooni ja muinasjuttude on seksuaalsuse ja sadismi ventiilideks, tungide rahuldamise viisideks veel anekdoodid, lihtis klatš, unistused, närvahaiguste sümptoomid, ulmad. Kuna kõlbliste normide surve väga tugev on, siis on mõnelgi juhul näiteks anekdoodis, ulmas, patused soovid niivõrd maskeeritud, et tihti raske on võhikul mõista, mida üks anekdoot või unenägu taotleb. Alateadvusse surutud tungid väljenduvad ja rahulduvad sümbolite näol, mis neid teadvusele tundmatuks muudavad või vähemalt algeliste viisakuse ja moraalinõuetega vastuolus pole. Antieetilisi soove rahuldatakse kaudselt, sümbolite abil: kõlbliste eelarvamiste ja sugestioonide mõjul ei saa inimene otsekohest sadismi, otsekohest ropendamist nautida, see häirib ühiskondlikke vahekordi. Sümbolites ja kaudselt mõtlemine väljendub eriti kujukalt ulmades. Ka siia ulatub kõlbline tsensuur — need toimingud ja soovid, mis hukkamõistu leiavad ilmsi, ei saa ka ulmas alati väljenduda. Ka siin tarvitatakse alateadvuse tavalist väljendusvahendit: sümbolit. Psühhoanalüüsi õpetuse järele on ulm maskeeritud soovi väljendis, ihade ja instinktide väljaelamine kaudselt. Kui üliõpilane ulmas näeb professorit lükkamas käru, siis võib sellest järeldada üliõpilase vaenlikkust professori vastu, mis väljendub viimase degradeerimises kärumeheks. Kui keegi unes näeb, et ta ämm evib ingli tiivad ja istub jumala paremal käel, siis tähendab see, et ämmale soovitakse surma, kuid kõlbluse mõjul kompenseeritakse, tehakse hääks see kuri soov ämma asetamisega jumala kõrvale. Mis saab ligemisele soovida paremat, kui et ta oleks ingel ja istuks jumala paremal käel. Vooruslik neitsi ei näe kunagi und armastusest, ent ta näeb tihti unes, et ta hõljuvalt lendab või et teda seirab mees pika oraga ja tahab teda torgata läbi. Nii tuleb vahet teha ulma välise sisu ja latentse, peidus oleva, mõtte ja motiivi vahel.

Kuna alateadvuslikud motiivid ja soovid esinevad vormi all, mis neid moonutab fantastilisuseni, siis pole analüüsimine sümbolite tundmiseta võimalik. Uurimused on näidanud, et sümbolite valikul valitseb teatud reeglipärasus. Teatud motiivi sümboolne väljendusviis ulmades, muinasjutus, anekdoodis, religioonis ja närvihaige juures on tihti samasugune. Nii esinevad näiteks mehe suguliikme asendajaina, fallus-sümboleina pikergused asjad:

varras, kepp, brauning, sõrm, madu, pikne, puu, kala, mõök. Need tüüpilised sümbolid esinevad kõigi rahvaste juures. Tuntud psühholoog C. G. Jung võib õigusega tähendada: „Inimese hingeelu kõigil ajal ja mail on niivõrd sarnane... et samu müüdi ja muinasjutu motiive võib leida kõigis maailmanurkades, Ameerika lõunariikide neeger näeb und greeka mütolooa motiivides ja šveitsi poesell kordab oma psühhoosis egiptuse gnostikute visioone.“ Kuna alateadvus ei vali sümbolit ainult kujulise, vaid ka funktsionaalse sarnasuse põhjal, siis sümboliseerivad fallust ka kergelt tõusvad ja hõljuvad asjad nagu udusulg, linnud, aeroplaan. Lindudest oli vanal ajal eelistatuim tuvi oma suure seksuaalsuse tõttu. Naisuse sümboleiks on õõnsad asjad, siis altar, põld ning ümmargused esemed, nagu õun.

Üks tuntud lugu räägib salakütist, kes ametivõimude tulles loata peetava püssi peitis haige naise juurde voodisse ja püssivarda lükkas omale püksisäärde. Ametivõimud ei leia midagi ja kompveki eest seletab neile küti väike poeg: „Püss on emal teki all ja varras on isal püksis.“ Otsijad mõistavad seda kahemõtteliselt, nagu mõistab seda iga kuulaja, võtavad seda narrimisena ja lahkuvad. Milleks jutustada siinkohal seda labast anekdooti? See lugu on sümboliseerimise näide ja on ühtlasi üleva ristiusu vähem vend. Nii anekdooti, muinasjuttu kui ka ristiusku kannavad ürginstinktid, nad on abiventilid antieetilistele tungidele ja on sellistena mõistuse-eetika ja instinktide vahelise võitluse produktid, nende struktuurne ja põhimõtteline ülesehitus on üldjoontes sama — kõik need on salakaup kõlbluse riigis, alkohol keeluseaduse maal. Vahe on siin vaid see, et anekdoodi jutustaja, kui ta pole liiga edev, ei tunnusta seda, kes tema jutustist ei naera, alaväärtuslikuks, kuna kirik selle, kes tema anekdoote nautida ei saa, tunnustab paganaks, jumalasalgaajaks, ketseriks.

Piinlikest asjust räägitakse läbi lillede, ebameeldivad asjad „unustatakse“. Pea igas rooma ajaloo raamatus seisab muinasjutt Rooma linna asutamisest. Selle asutasid kaksikud Romulus ja Remus, keda lastena imetas emahunt. Meile on see lugu muinasjutt selle tõttu, et ta kõlbliselt piinlik sisu on „unustatud“, õigemini — unustusse surutud. Sõna *lupa* tähistas ladinakeeles emahunti ja avalikku naist. Kas oli ühine sõna kahele mõistele tingitud sellest, et rooma lõbunaised hulkusid linnaäärsetes võsades ja surnuaedadel ning andsid enesest märku hulumisega või muust põhjusest, see pole siin tähtis. Kui antiik kunstnik kujutas emahunti imetamas kaksikuid, siis oli see roomlastele pikantne anekdoot pildis, mõistujutt, meile on see muinasjutt. Ärvesse võttes variseerlikku ja neurootilist hirmu, mida ilmutab kaasaegne seltskond ja kasvatuseteooria seksuaalsuse ees, võib ennustada, et see muinasjutt, kui tema tõeline olemus laiemalt tuttavaks saab, ajalooraamatuist kaob.

Kokotid esinevad moraalses seltskonnas nunnadena, ala-

teadvuse ebamoraalsed jõud rõivastuvad teadvuse ees sümbolitesse, piinlikest asjust räägitakse läbi lillede. Ka ristiusk on rääkimine läbi lillede. Madu avatles Eevat. Madu on kõigi rahvaste juures tüüpilisem suguliikme sümbol. Talmudi järele on Eeva olnud maoga sugulises läbikäimises. Eeva avatles õunaga Aadamit. Õun kui naiselikkuse sümbol oli tavaline vana-aja armastusjumalannade atribuut. Kristus on saadud pühast vaimust — viimane esineb piiblis ja kiriklikus maalikunstis tuvi näol. Linnud on ulmade, närvihaiguste ja müütide juures, nagu eelpool tähendatud, tihti fallus-sümboliteks. Saksa keeles tähistatakse suguakti sõnaga *vögeln* (= *coier*). Eriti tuntud fallus-sümbolid vanal ajal olid tiirasuselt silmapaistvad tuvi ja varblane. Tuvi ja varblane olid armujumalannade Afrodite, Astarte, Kübele pühad linnud. Paljude antiik-aja suuruste isaks oli madu, Kristuse isa kujutati tuvina ja kõiki Ratsionalisti lugejaid on toonud kurg. Nimi lindu ei riku.

Ürgühiskonnas tõstsid pojad mässu isa vastu ja kõrvaldasid ta — see oli tingitud ödipuskompleksist. Sama kompleksi mõju näeme ka ristiusus. Mida kujutab müüt Kristusest muud kui poja mässu isa vastu, vana juuda rahva jumala ja türannilise käskija Jehoova vastu, tõusva sugupõlve võitlust traditsiooniga. Kristusel, pojalt, ei õnnestunud isa kõrvaldada, kuid ta tõusis vähemalt isa vääriliseks, tõusis tema paremale käele, nagu see vastab kõigi ödipuskompleksi all kannatavate poegade unelmatele. Võitlus võimu pärast jumala-isa ja jumala-poja vahel lõppes viigiga, kompromissiga: asutati firma Jehoova ja Poeg. On äärmiselt huvitav jälgida selle dogma kujunemist esimestel sajanditel, mis asetab Kristuse jumala kõrvale. Isa ja poja vahel käis meeleheitlik võitlus võimu pärast — ödipuskompleks avaldas end taevaste fiktsioonide võitluses väga reljeefselt. Üks osa algkristlasi, gnostikud, asetasid Kristuse kõrgemale kui jumal-isa — see vool oleks peaaegu võitnud. Teine osa degradeeris Kristuse lihtsaks inimeseks. Lõppeks tunnustati Nikäa kirikukongressil aastal 325 Arius, kes isa seadis kõrgemale pojast, ketseriks, ja Athanasiuse vool, kes väitis poja võrdsust ja samasust isaga, sai ametlikuks kristluseks. Ent neurootiline võitlus probleemi ümber, kas Kristus on jumalaga võrdne või on jumalpoeg vähem kui jumal-isa, jätkus, hoolimata sellest, et ametlikult oli võrdsus jumalaga dogmaks tunnustatud, veel aastakümneid. Võitluses kahe leeri vahel tapeti sadatuhandeid inimesi ja ainult juhuslikult jäi võitjaks see pool, kelle dogma tänapäev üks kiriku põhitõdesid on.

Niipea kui Kristus oli saanud jumalaks, isandaks, pöörasid vaenlikud tendentsid end ka tema vastu — ambivalents, mis avaldub kristliku teoloogia poolt harrastatud jumala ülistamises ning jumalateotamises, pole vist üldse maakeralt kõrvaldatav — paitamisest kõrvahoobini on vähem maad kui geniaalsusest hullu-

meelsuseni. *Th. Reik* kirjeldab neurootikut, kes püüdis päalesuruvaid jumalat-teotavaid sundideid vältida sellega, et kujutles jumala ülevaid omadusi. Et see ei aidanud, siis otsustas ta üldse jumala üle mitte midagi mõelda. Selle otsuse nägelikuks kinnituseks kujutles üht „0“; nüüd sai ta aga aru, et jumalat-teotav tendents oli end läbi murdnud ja et see null tähendas jumala nulliks muutmist. Selle nulli eitamiseks kujutles ta tema kõrvale teise nulli „00“. Kuid püüid jumalat mitte teotada lõppes ennekuulmatu jumalateotamisega: jumal = 00 = WC. Samasugune põgenemine jumalateotamise eest, ent siiski teotamine, on kogu kristlik teoloogia — hammustamised kallistuste vaheajul. Püha Gregorius Nyssast on juba seda taibanud, öeldes: „neid, keda me väga armastame, neid me tihti hammustame.“ Selle lausega põhjendas vaga Gregorius pühaõhtusöömaeaga.

Kuski ei avaldu inimlik nõelamise-tung, hammustamise-himu nii võluvalt, kui kristlikus teoloogias. Võtame näiteks neitsist-sünni dogma. Kui keegi hakkaks seda küsimust teise ligemise suhtes lahendama ja uurima, kas kaaskodanik NN või eesti riigivanem on neitsist sündinud, siis peetakse uurimise-aluse poolt sellist intiimellu tungimist narrimiseks. Alateadlik tingedus ja narrimine peitub ka Kristuse neitsist-sünni toonitamises. Toonitatakse eriliselt tavaliselt seda, mille juures kaheldakse. Kui keegi alati kramplikult toonitab, et ta on aumees, siis hakkavad kuulajad varsti uskuma vastupidist. Iga dogma on kramplik toonitamine — dogma aluseks on kahtlus. Kui *couéism* auto-sugestiooniks käseb korrata lauseid: „Homne päev on parem kui tänane. Mul läheb päev-päevalt paremini,“ — siis on selle toonitamise taga kahtlus, et homne päev võib ka halvem olla. Kui kirikus alati toonitatakse neitsist-sünni, siis on see alateadvuslikult lõbutoonitatud sorimine Kristuse aluspesus ja iroonia.

Ambivalents suhtumises taevastele kõrgematele instantsidele avaldub teoloogias täiel määral: ülistatakse ning narritakse korraga. Sellised usuteaduse tähed nagu Thomas Aquinos, Scotus, Occam, Albertus Magnus uurisid, kas jumala-poeg võib muutuda ka härjaks, kõrvitsaks, eesliks ja kuradiks. Kas selle alandliku uurimishimu taga ei võidutse blasfeemiline irvitus?! Üks teravmeelsemaid skolastikuid, Petrus Lombardus uuris ja katsus vastata küsimusi: kus oli jumal enne maailma loomist? kas ta saab rohkem teada kui ta teab? miks Eeva loodi Aadama küljeluust, mitte mõnest muust kehaosast? miks Adam seejuures magas? kuidas oleks inimesed siis signud, kui nad ei oleks patustanud? Püüti lahendada probleemi: kas inglitel on see kehaosa, mida kasutatakse istumiseks — kuna nad ei söö, siis neil seda ei ole tarvis — kuid millel nad siis istuvad, või seisavad nad alati jne. Uuriti — kas jumal istub või lamab? kas ta saab luua mäe ilma oruta? kas ta saab langenud naist muuta neitsiks? Aastal 1793 oli ühe teoloogi ja konsistoriumi assessori vahel

teaduslik poleemika teemal: inglite osa vagade inimeste abielusuhete juures. Umbes 1750. aastal ilmus põhjalik uurimus laste usust emaihus. Need nähted pole mitte ainult mineviku vead ja eksimused, nagu toonitab kirik, vaid need nähted väljendavad ristiusu olu. Kas kaasajal on seisukord teissugune? Soovitame jälgida ettekandeid ja vaidlusi kirikupäevadel, kuulata usuteaduskonna loenguid ja tutvuda kõige tagurilisema ortodoksia või modernitseva protestantismi õndsuse-retseptidega ning teoloogilises loogikas ja kirjanduses esinevate kuratlike keerdkäikude ja eht-neurootiliste paradoksidega, siis meenub igale resigneerunud Ben Akiba tõde: maailmas ei muutu midagi. Aastal 1705 käsitlesi doktori väitekirjas teemat: kas juutide riided kõrbes ime läbi hoiti kulumise eest või kasvasid need iseenesest terveks. Ja mõne aasta eest valmistatud Tartu professor Rahamäe väitekirjaga tegi selgeks, et eestlaste sigivuse languses tuleb näha jumala karistust usutunde nõrgenemise pärast.

Iga kirik on kõlblusevaenulise alateadvuse eksterritoriaalne saatkond kõlbluse ja mõistuse maailmas. Ja iga dogma on vajalik absurdse mõtte kaitsmiseks ja sisaldab eneses jumalateotamise tendentsi. Tuleb möönda Fr. Nietzsche sõnu: „Pea igalpool maa pääl, kus seisab või seisib kirik või tempel, on kunagi sündinud mõni ime; tähendab sakraalse ehitusekunsti seen kerkib alati säääl taeva poole, kus usklik inimene kohtus absurdumiga. Kas on kunagi ehitatud sinna kohta, kus ühele inimesele esmakordselt avastus suur tõde? Arvatavasti mitte, sest tõde ei nõua enda kummardamist, vaid kritiseerimist.“

Toome lõppeks väljavõtte *Th. Reiki* raamatust „*Dogma und Zwangsdeed*“, millest veel kord nähtub, kuidas usuteaduse subtiilsetes probleemides õieti sadistlikud, range taevase isa vastu sihitud tendentsid end välja elavad. Üks Jehoovalt juutidele antud käsk ütleb: „Kõik, mille pääle raibe langeb, saab roojaseks. Kui see on mõni ahi või pada, siis tuleb ta purustada.“ Süneedrionis tõstsid juudid üles küsimuse, kuidas oleks siis, kui ahi kaheks osaks jagada ja vahele liiva panna, kas ta ka siis raibega kokku puutumisest saab roojaseks. Süneedrion jaatas seda küsimust, ainult B. Eliäser eitas. Eliäserile andis õiguse ka Jehoova, ent lõppeks pidid nii Jehoova kui ka Eliäser kangekaelsetele juutidele ja nende teoloogiale alla jääma. Väitluse käiku kirjeldatakse järgmiselt: — Sel päeval tõi rabbi Eliäser hulga tõestisi oma väite kaitseks, ent teda ei usutud. Siis ütles ta: „Otsustagu see leivapuul!“ Kohe kaugenes puu sada, mõned ütlevad nelisada küünart oma juurtest. Nemad aga vastasid: „See ei tõesta midagi!“ Eliäser kutsus jõe otsuseandjaks. Kohe voolas jõgi tagurpidi. Kui ka seda tõestist ei loetud maksvaks, siis hüüdis Eliäser: „Siis otsustagu selle maja seinad!“ Kohe kaldusid seinad ja ähvardasid koosoleku pääle langeda. Nüüd tõusis abi-president rabbi Josua ben Chananja püsti ja hüüdis seintele:

„Kui targad mehed isekeskis vaidlevad, siis pole teil tarvis vahele segada!“ Seinad jäid kaldseisandisse. Aukartuse tõttu rabbi Josua ees nad ei langenud ümber ja aukartuse tõttu rabbi Elieseri ees nad ei tõusnud ka püsti. Viimaks ütles Elieser: „Siis otsustagu taevas!“ Ja taevast tuli hää: „Elieseril on õigus!“ Jälle tõusis rabbi Josua üles ja hüüdis: „Sina, o jumal, oled öelnud: „Thora ei ole taevas,“ siis oled sa meid käskinud, et tuleb enamuse soovi järele toimida.“ „Selle pääle,“ nii lõpeb lugu, „astusid targad mehed kokku ja panid rabbi Elieseri needmise alla.“ — Näeme, et siin jumalat lüüakse tema enese relvadega. Talmudis lõpeb see kirjeldis iseloomuliku märkusega. Jutustatakse, et prohvet Elias aegajalt ilmus ühele rabbile ja teda informeeris taeva sündmustest. Ühel sellisel juhul küsis teda rabbi, kuidas jumal on suhtunud Josua vastuväidetele. „Ta naeris,“ seletas Elias, „ja ütles, minu lapsed on mind võitnud.“

Piirdume nende lehekülgedega. Nende tulemuste tutvustamine, mida annab psühhoanalüütilise meetodi rakendamine usu-elu nähete suhtes, on ajakirja veergudel võimalik vaid fragmen- taarselt ja üldjooneliselt. Tuleb veel mainida, et ka psühhoana- lüüsile on osaks saanud sama saatus, mis osaks on saanud raadi- ole, kunstidele, tehnikale ja teistele kultuuri hüvedele ja võlu- vaile pahedele: kirik, nähes tema produktiivsust, püüab teda rakendada enese teenistusse. Kuna psühhoanalüüsi loojad ja pääteoreetikud *S. Freudiga* eesotsas ristiisku peavad kõrvalda- mise-väärseks ja kultuurile kahjulikuks nähteks, on teoloogid *O. Pfisteriga* eesotsas S. Freudi kooli järeldisi ristiusu suhtes hakanud tunnustama naeruväärseiks. Nii on saabunud paradok- saalne seisukord: neurootik tunnustab küll arsti tarkust ja psühho- analüütilise meetodi väärtust, ent neid järeldisi, mis sama arst sama meetodiga teeb tema enese juures, ei tunnusta. Samuti arvavad teoloogid, et psühhoanalüüsi põhimõtteid tunneb Kristus ja ristiusk juba 2000 aastat. Ka alkeemikud tundsid keemiat ja astroloogid uurisid tähti. Ent siiski on vahe alkeemia ja keemia vahel. Ka Babülonis raviti inimesi, ent tooaegse arstiteaduse rakendamine tänapäeva maailmas põhjustaks katastroofi. Kiriklik hingeravi, sakraalne psühhoteraapia muutis keskaja Euroopa närvihaiguste triiphoneks. Kui 20. sajandi ühiskond jätta ainult Pauluse aegse hingeravi meetodi hoolde, nagu seda esindab kirik, siis — siis leiaks Kristus oma teise tulemise puhul praeguse töö- tava, õitseva, nautiva ja kannatava Euroopa asemel vaid määratu kalmistu.

Minevik lasub alati raskelt olevikul. Vanemad jutustavad noorele generatsioonile õpetlikke muinasjutte kolmest pojast, kes ei mahtunud isaga ühe katuse alla. Need pojad, otsides laias maailmas kuningatütart ja õnne, lunastavad oma süütegusid mit- mesuguste kannatustega. Lisaks jutustatakse ka ametlikku muinasjuttu ühest revolutsioonilisest pojast, kes tõstis mässu

isa-imagode Jehoova ja rooma riigivõimu vastu ja keda isa laskis selle eest risti puua. Nii, lapsed, võib käia iga mässava poja käsi — selles seisab loo moraal. See *alateadlik* ja kaudne hirmutamise vajadus on usuõpetuse põhitugesid. Mis sellest, et kaas-aegne psühholoogia ja kasvatuse-teooria on hirmu kasvatuse vahendina tunnustanud kahjulikuks! Sajandeid on inimkonda kasvatatud põrgupiina, igavese tule, surma ja hukatuse hirmuga. Sellest õilsast pedagoogikast on täna säilinud vaid sirgivate poegade hirmutamine ristisurmaga — niipalju on siiski kirik kultuuri ees taganenud. Ehk loobub ta ka ürgtungidel mängimisest, taganeb jumala ristipoomisest ja jätab ödipuskompleksi lahendamise vastavate eriteadlaste hooleks. Kui ei, siis tuleb teda selleks sundida. Kristlik vastutustundetu hedonism ja vagatsev mõnutsemine peab taganema kultuuritahtelise ja ratsionaalse elu organiseerimise ees.

Ristiusk ja ühiskondlus.

Leo Anvelt.

Elu ja üksindus on teisteist eitavad mõisted — täielikus üksinduses pole elu, kuna elav olekus ei toitu iseendast. Taimetele piisab tihti ainult anorgaanilisest naabrusest, kuna ta võib moodustada eluta aineist elavaid ning sageli ei vaja siginemisekski teist taime. Loomad aga vajavad anorgaanilise naabruse kõrval tingimata ka orgaanilist, kuna nad ei evi võimet toituda anorgaanilistest ainetest, nagu seda teevad taimed. Ning elujätkamisekski vajavad nad, mõned õige lihtsad välja arvatud, teist sama liigi looma. Kui libistada pilgu üle laialdase liikide rea, vaadata elavaid olevusi alates lihtsaist üherakulistest taime- ja loomariigi piiril ning üha keerukamate ja võimelisemate kaudu jõuda inimeseni, siis näivad olevuste vajadused välismaailma suhtes aina suurenevat ja mitmekesisivat. Üha tihedamaks muutub seotus muu elavaga, naabruse. Kui edasi vaadelda inimesi mitmesuguseis oludes, kui jälgida ajalugu, siis näeme, et rikkam vaimuelugi on tekkinud säääl, kus inimeste seotused inimestega on tihedamad — näiteks rannikumais ja kaubateede sõlmedes. Sinna siirduvad materjaalsed kultuuri saavutised, säääl kombineeruvad aina uuteks õiteks mitmesugused vaimlised mõjutised. Säääl täiendab elu elu, luues üha mitmekesisemat, püüdes sageli dissonantside ja kokkupõrgete kaudu lahenduse ja tasakaalu poole uutes rikkamates sünteesides. Võiksime öelda, et ühiskondlus selle sõna kõige laiemas mõttes, mis haaraks iga-sugust naabrivajadust, on iga-suguse elu eeldis, aga oma intensiivsemais, sidemerikkamais ja sidemeteadlikumates kujudes ta on kultuurilise ja eetilise elu eeldis eriti. Säääl, kus mitmesugused põhjused seovad kestvamalt ja tihedamalt rea teadlikke indiviide, tekib

loomulikult enesepiiramine, teisteisega arvestamine, õiglusemõiste, teisteise mõistmine, koos rõõmustamine ja kannatamine.

Kui keegi püüaks väidet ühiskondluse harivast mõjust kummutada näiteks osutamisega mõnele üksindasele teadlasele, kes palju kultuursem mõnest kestvalt elu keerises seisvast turunaisest või seltskonnadaamist, siis võiks sellele öelda, et õpetlane on seotud vahest kaasinimestega rohkem raamatute kaudu kui otseselt, kuid see kaudne side võib olla väga tihe, ning lõppeks ei mõju arendavalt ju ainult kokkupuudete rohkus, vaid palju enam teist mõista püüdmise tahe ja selle võimise aste ning ka naaberindiviidi omapärrikkus.

Ühiskondlusest võib kõnelda kui tõigast, milleta poleks mõeldav elu, kuid teisalt võib kõnelda ühiskondlusest kui ülesandest — üha laiemast, teadlikumast ja tahtlikumast, vastastikkuse alusele toetuvast õiglasest ühiskondlikkusest. Heidutatud individualistidele olgu öeldud lohutuseks, et see ideaal sama vähe eitab üksiku õigust omapärale kui harmooniline maal nõuab ainult halle värvi-laike, kuigi enesepiiramine teatud suundades jääb vältimatuks nagu ikka.

Asetades teema „ristiusk ja ühiskondlus“ mõtleme muidugi küsimust, mil määral ristiusk on aidanud süvendada teadlikku ühiskondlust, areneda tal vastastikkuse õigluse poole. Kuna ristiusk on tuntud „armastuse religioonina“ ning vähemalt hulk kristlasi jagab arvamist, et Kristus õpetas iga inimindividualiteedi pühadust, siis võiks loota, et ristiusk on aidanud palju kaasa inimeste sobimisele üksteisega, säilitades sääljuures nende omapära mahlakust ning võib seda teha praegugi. On's see nii? Selle kaksikküsimuse vastamiseks on vaja 1) pilgu heitmist ajaloole ning 2) ristiusu analüüsi ühiskondluse süvendamise sihi seisukohalt. Ruuminappus lubab mõlemat ainult visandlikult.

Varakristliku koguduse elu mähhub kirikuloolistes käsitlustes õrn-roosasse romantikauttu. Vähe fakte ja palju oletisi on teadusemaailmal sellest ajast, ent viimased näivad kaunid. Siit näib tõesti õhkuvat suure ühistunde soojust, ligemisearmastust, teisteise eest hoolitsemist, mis viis isegi varade kommunismini. Teisalt aga ei saa salata, et neid nähteid kandis suurelt osalt mingi ühepäevalikkuse vaim. Oodati Issanda peatset naasmist pilvedel välkude ja inglitrompeetidega, oodati viimist kohut, Kristuse võitu ning ta pooldajate ebamaise, materjaalsete muredevaba õndsusaja algust. Oli ju Kristus töotanud, et mõned ta kaasaegseist ei sure enne ta kuningriigi algust. Selle lootuse mõju esimesele ristikogudusele on rõhutanud paljud teoloogid, nende seas sellised tuntud õpetlased nagu Renan ühest vanemast ja Schweitzer ühest kaasaegsest teoloogide põlvest. Renan kirjutab näiteks oma kuulsas „Jeesuse Elus“: „Esimehe kristlik generatsioon elas aina sõnadest ja unelmaist. Maailmahuku eelõhtul peeti tarbetuks kõike seda, mis aitab jätkata selle maailma elu. Eraomandus oli keelatud (Luuk. XIV, 33;

Apostl. teod IV, 32; V, 1—11). Tuli vältida kõike maa külge siduvat ja taevast eemaldavat. Mõningad jüngrid olid küll abielus, kuid teised ei näi pärast sektiga ühinemist enam abielluvat. Tsölibaati kiideti väga ning isegi abielus soovitati sugulist karskust. (Nii õpetas ikka Paulus. Võrdle ka Joh. ilm. XIV, 4.) Ning ühel juhul näib õpetaja pooldavat isegi endakohitsemist, kui see sünnib jumalariigi huvides. Inimpõlve väljasuremist peeti sageli jumalariigi tuleku märgiks ja tingimuseks." (Matt. XXII, 30; Mark. XII, 25; Luuk. XX, 35). Perekond ei evinud tähtsust. Oli ju Õpetaja öelnud: „Tõesti ma ütlen teile, et pole kedagi, kes on jätnud koja ehk vanemad, ehk vennad, ehk naise, ehk lapsed jumala riigi pärast, kes ei peaks jälle saama mitmevõrra selsinasel ajal ning tulevases ilmas igavest elu.“ (Luuk. XVIII, 29, 30. Võrdle ka Matt. X, 37, XII, 47—50). Vististi polnud ka töö au sees, valitses pigemini „vaadake lillekesi välja pääl“ meeoleolu. Rikkad koguduseliikmed müüsid oma vara, pärijad ja pärandajad päranduseosad, ning raha jagati vaestele Õpetaja soovi täites. Milleks vajatigi pärandusi maailmalõpu eelõhtul? Arvatavasti kandis kogudus enam pillajate ja kerjuste vendluse kui mingi organiseeritud tööhiskonna ilmet. Idamaalase tarvete vähesus, looduse hellus ja kliima roiutavus aina soodustasid seda. Kirepinge, mis tekkis seksuaalsuse eitamisest, otsis lahendust kolossaalseist viimsepäevafantaasiaist. Lahtimaistunud kiim kandus osalt eksalteerunud tallejuubeldamisele, osalt vallandus sadistlik-iharais Kristuse vastaste piinakujutlustes. Loetagu näiteks Ilmutuse raamatust Suure Hoori ning igasuguseid tapmise, surma ning igavese piina ja õndsusevisioone! See raamat annab ka väga iseloomustava pildi „halastavast ja hääst Kristusest“ esimese sajandi kristlaste kujutluses! Vahest polnudki see varakristlik ühiskond nii õrna- ja puhtahingeline nagu ta seda on 19. sajandi romaanides ja kirikuloolistes rekonstruktsioonides?! Ning hoolimata kõigest sellest taevaiharusest on Uue Testamendi epistlid korduvalt hädas liiderlikkuse nähtega kogudustes. Ka mõnesugused parteid näivad tekkivat juba ürgkoguduse raamis. Siiski võib öelda, et esimese sajandi kristlased näivad moodustavat võrdlemisi solidaarse ning omavahelise hoolekanderikka ühiskonna.

Võrdlemisi soe omavaheline suhtlemine säilis arvatavasti ka kristlaste tagakiusamise ajastul. Ometi, usu levides kahvatus enam ja enam isiklikult armastatud inimese Jeesuse kuju ning aina säravamasse valgustusse asetuse metafüüsiline jumalus Kristus. Ühes sellega kandus ristiusu raskuspunkt enam ja enam maiselt kaasinnisuselt isikliku taevapärimise küsimusele. Märtrid surid endarmastuse, mitte ligemisearmastuse pärast! Kui tagakiusamiste, jälitatuid ühteliitev mõju lõppes, siis langes ka tunduvalt kristlaste sotsiaalne meelsus. Kui ristiusk lubatuks, riigi soodustatud ja ainulubatud usuks muutus, siis muutus selle tõttu väga vähe rooma riigi sotsiaalseis oludes. Ometi olid need majanduslikult vaesele ja keskklassile maal ja linnas halvemad kui iial. Üksikud kiriku-

isad oskasid harrastada küll teravat kriitikat, ent ei nemad ega kirik kui organisatsioon ei tulnud konkreetsete uuendamiskavade-ga. Kristlik ideoloogia oli küll võimeline kaasa aitama rooma riigi lõhkumisele, kuid mitte ta uuestisünnile. Teisalt ei suutnud ta kasvatada ka anarhhismini inimesi, kuna selleks läheks vaja palju tolerantsi, kirik oli aga oma vaimult üpris fanaatiline.

Keskaegse kiriku suurteeneks loetakse barbaarsete Euroopa rahvaste tsiviliseerimist. Kahtlemata on ristiusul teeneid barbaaride kasvatamisel enesepiiramisele ja nende seaduste humaansmaks muutmisel, kuigi viimased jäid metsikuks küllalt. Sääljuures aga ei suutnud ning ei tahtnudki kirik takistada teravate seisus-likkude vaheseinte kujunemist varem võrdlemisi homogeenseis rahvais. Kuid teisalt võib ju öelda, et selles polnud ka süüdi ju kirik ning võib osutada keskaegsele jumalariigi ideaalile, milles peegelduks kiriku tõeline ühiskondlikkus. Temas kajastuvad, mit-meti ebamääraselt ja virvendavalt küll, sellised ideed nagu rah-vaste vendlus ja rahu, eraomanduse puudumine, kõikide võhikute üheõiguslus jumalast valgustatud preesterkonna valitsuse all. Kuid sama jumalariigi ideaal evis selliste maailma korraldada tahtvate püüdmuste kõrval rea teda otse hävitada ihkavaid. Üheks kiriku ideaaliks oli ju seksuaalse armastuse eitamine. Selle püüdega eitati kogu elu, elu, mis igale loomulikule hingele on aksioomselt väärtus-lik. Vältimatu tungi korraldamise asemel, tema ühendamise ase-mel ligemisearmastuse, häduse ja vastutuse mõttega suruti ta vägivaldselt välja hingest alateadvusse, kus ta tagasi tohtis tulla ainult vargsi või vägivaldselt nagu mõni kuri või häbenemis-väärne isik kaasinimeste seltskonda. Nii muutus ilgeks ja mustaks see rõõmurikas side inimeste vahel. Taevase Peigmehe ja Maria armastuse arvel kasvas maa pääl õnnetute armastajate, rahulda-matute abielupoolte ning lõhestunud perekondade arv. Sidemed vanemate ja laste vahel katkesid. Thüringeni Elisabeth jättis maha usulise endavõitmise innus oma lapsed. Paljud emad käisid sadu kilomeetreid, et näha oma üksiklasteks hakanud poegi ning viima-sed, jumalariigi kangelased, ei võtnud neid üldse jutule! Armastuse-tunnetesse tekkis enam ja enam kurbust. Klassikalise terve luule asemele astus haavatud igatsusist halisev, neurootiliselt õrn. Kui näiteks ühes Homerose õhtupildis, millel väsinud kündja pöördub higiste härgadega töölt koju, mõeldes mõnuga õhtusöögile ja puh-kusele, valitseb rõõmus rahulolemine päevaga, siis Dante juures äratub angelusehetk aina kaduvuse mõtteid ning hauataguse elu igatsusi. Aga neis viimaseiski helises sageli midagi kurba, sest hoolimata kõigist kiriku taevahiilguse suggestioonest, hoolimata märtrite võidulaulest ja ketserite tuleriitadest, hoolimata kõigist kollektiiv- ja individuaalneuroosidest, armastas terve eluinstinkt inimese hinge põhjas ometi enam siinset kui säälsset maailma. Aga nagu neurootikud kindlustavad oma sundideid kõigi mõeldavate vahenditega, nii ehtas kiriku kollektiiv kui ka iga ta leidlikum

liige hoolega kogutud faktikestest (vasturääkivaid mitte nähes) oma eluvaatelist väärsüsteemi, mille raskuspunkt lebas mittemaises elus. Mõningal juhul omandas selline süsteem säärase kindluse, et ei kardetud tõmmata säält rangeid konsekvентse. Kui üks ristisõdijate väejuht, vallutanud ühe albigenlaste linna, käsutas: „Tapke kõik elanikud! Võib olla on nende seas katoliiklasi, aga küll Issand tunneb omi!“ — siis see kindlasti polnud verine iroonia, vaid vaga järjekindlus. Surm oli ju usklikule pääsemine maisest alaväärses elust. Üldse hindas kiriklik maailmavaade enam laipu kui elu. Kogu keskajal oli keelatud laipade lahkamine anatoomia huvides — nii riivamatuks pidas kirik surnu ülestõusmisele määratud ihu — aga vanemad tohtisid keskajal karistamatult tappa oma lapsi ning tihti nad seda tegidki. Paljud lapsed surid ka ristimise tagajärjel, mida toimetati ikka kirikus teisel või kolmandal päeval pärast sündimist hoolimata ilmast ja aastaajast. Ristimise kaudu saavutatav hingeõndsus oli ju tähtsam elust maises hädaorus. Ja hädaorg ta paraku oli. Linnad olid palju ebahügieenilisemad vanust roomlaste linnust. Anatoomiliste uurimuste puudumisel takerdus arstiteadus astroloogiasse ja ebausk. Igasuguste vigaste % oli ülisuur. 13. sajandil evis Prantsusmaa 2000 leprosooriumi! Sageli suri suveti linnades $\frac{1}{10}$ — $\frac{1}{8}$ elanikest nakkushaigustesse, kui aga tõved võtsid epideemilise ilme, siis mitu korda enam! Inimkonna teravamad päänõud olid ametis aina teoloogiliste probleemidega, igasuguste süsteemide peensusetega selle asemel, et korraldada ratsionaalses ligemisarmastuses kaasinimeste elu maapääl. Kui kuski taoteldigi ehtsalt kristlikku elukorraldust, näit. mungaordudes, siis toimus see mingi elusumbutamise, otsitud viletsuse pinnal, mitte üldise maisete võimaluste taseme tõstmise rõõmus. Aga see, mida kirik väljaspool vaimulikkonda tegi maise ühiskonna inimlikumaks korraldamiseks, on ikkagi rääkimata vähe, mõeldes sellele võimule, mida ta evis hingede üle ning kasutada olnud sajandite hulgale. Selle viljatuse põhjuseks on ikkagi inimsaatus raskusepunkti asetamine hauatagusesse ellu. Maised ülesanded kaotasid oma tähtsuse. Tööd ei hinnatud mitte väärtuste loojana, vaid ainult seevõrra, kui ta vaevates inimesi hoidis neid eemal maailmaarmumisest. Sellest vaen kõigi tehnikasaavutiste vastu! Kunsti, kirjanduse ja materiaalse kultuuri küllust püüti sumbutada idudes. Kerjamise säilimise eest hoolitseti, sest armuanni palumine oli jumala meelepärane tegu, samuti kui ta andmine. (Muidugi tundis viimase juures ka „Vana Aadam“ üleolekumõnu.) Nii paistab maailmaeitav ja teda siiski valitseda tahtev keskaegne jumalariigi ideaal mitmeti vastuolulistele ja ebaloomulikkudele alustele ehitatud. Ning tuleb ainult tänada saatust, et ta ei lõonud läbi täielikus puhtuses ja alatiseks.

Reformatsioon ja individuaalse piibliseletamise lubamine (vähemalt teoreetiliseltki) tõi endaga suure kristlaskonna killune-

mise. Selle pääpõhjus tohiks küll peituda püha kirja enda ebamäärasuses ja vastuolude rikkuses. Igasuguste muude vastuolude kõrvale maailmas tekkis rida uusi, konfessionaalseid vastuolusid ning nendega hulk sõdu, võimalusi heroiliseks fanatismiks ning pühaks ligemisetapmiseks. Sellega aina muutusid komplitseeritumaks ühiskondlikud pinevused ning võitlused nende ümber. Reformaatoreite katse vabastada ristiusku tema askeetsest karakterist ebaõnnestus, jooksis piiblitruuduse printsipi otsa. On otse liigutatav, kuidas Luther püüab religiooselt õigustada abielu ning ometi ei suuda seda veenvalt toetada kristlusele, kelle eeskuju ja õpetus kõneles teist, samuti kui Pauluse seisukoht. Ning kuna uus testament reformatsiooni armust muutus kõigile kättesaadavaks, siis muutus samuti kättesaadavaks kõigile tema lihaeitav meelsus. Selle meelsuse astme ümber valitsevad praegugi hiigla pinevused ja võitlused küll kirikuis, küll üksikute kristlaste südameis. Nii paistab ristiusk mitmesuguseil põhjuseil olnud võimetu looma inimeste rahulikku sobivust teisteisega maapääl.

Kui astuda nüüd küsimuse juurde, mil määral võiks ristiusk meie ajal ja tulevikus sobitada ratsionaalset mõistmist inimeste vahel, süvendada nende ühiskondlust, siis tuleks paari sõnaga peatuda omaduste juures, milliseid peaks evima õpetus, mis tahab määrata põhiliselt inimeste suhtumislaadi teisteise. Meile näib, et eetika peaks olema oma põhiprintsiipides võimalikult lihtis, peaks toetuma vähesele ja enam-vähem üldiselt kogetavale ning mitte evima liialt palju eeldusi. Seepärast ei saa pooldada eetika põhjendamist religioossele või mittereligioossele metafüüsikale. On nii kunstlik tuletada inimlikke suhtlemisviise sellest, kas olev on aine või vaim, kas mu kaasinimene on mingi oma ette ese või minu kujutelm jne. Sama kunstlik tundub meile vajadus lasta johtuda transtsendentse jumala tahtest nõudeid, mis pigemini näivad välja kasvanud ja välja kasvavat inimeste progresseeruvast ühiskondlusest. Inimvaheliste suhete lahenduse otsimine metafüüsilisest sfäärist teeb asja ilmaaegu keeruliseks, tekitab tuhat tühja tüli tuhande aimuse, usu ja unenäo pinnal. Siit on johtunud ja tahavad tulevikuski johtuda inimkonna häbiks risticõjad, inkvisitsioonid, raamatute põletamised, seinäärde saatmised, mahatrapimised, kottiajamised ning joobnustavad eksaltatsioonid. Sest kõige raskem on usklikul mitte olla fanaatiline. Ja see ei maksa ainult jumalatesse uskumise kohta, kuigi säält on omandanud erilise aupaiste analüüsita ja valikuta teatud mõttekompleksi jaatamine või eemaltetõukamine tervikuna, selle asemel, et temas eraldada hääd ja halba.

Kui võtta uut testamenti ristiusu klassilise raamatuna, mida kristlane peaks usaldama enam oma südametunnistuse häälest, siis paistab ristiusk küll olevat üpris ebakohane rahustav-selge eetika fundeerimiseks. Uus testament on selleks liiga ja liiga vastuoluderikas. Riivakem siin ainult üht suuremat! Vastavalt Pauluse

kirjadele usub ristirahva enamik, et inimesed saavad õndsaks ainult usu läbi Jeesuse Kolgata lunastustöö mõjusse. „Aga kes tegusid ei tee vaid usub selle sisse, kes jumalakartmata inimese õigeks mõistab, sellele arvatakse tema usk õiguseks.“ (Room. IV, 5). Hoopis teisiti arvab Jaakobus, et inimene mõistetakse eeskätt tegudest õigeks. Usu ja tegude tähtsuse järjekord on siin hoopis ümber pöördud. Teod on otsekui hing ja usk nagu ihu, mis ainult tegude läbi elustub. (Jaak. II, 24, 26). Ka kuradid usuvad Jaakobuse arvates, usuvad ja värisevad (Jaak. II, 19). Huvitav on, et nii üks kui ka teine püüab illustreerida oma väidet sama väitega. Pauluse arvates sai Aabraham õndsaks usu (Room. IV), Jaakobuse arvates tegude läbi (Jaak. II, 20, 21). Kristuse suust kuuleme kord enam üht, kord enam teist laadi mõtteid, kuigi mitte küllaldases selguses. On kohti, millest paistab, et ei piisa Issand, Issand hüüdmisest, vägevate usutegude tegemisest ja isegi kurjade vaimude väljaajamisest jumala nimel mitte. Teisal näib Jeesus jälle rõhutavat enam usku enda isikusse kui õpetusse. Kes suudaks nüüd piibli põhjal vastata küsimuse, kumb on ristiusus tähtsam, kas usk ühe ajaloolise sündmuse igavesse pöoret toovasse tähtsusse või kaasinimesi armastada püüdev elustiil, mis ei pruugi muidugi olla Moosese kasuistlikkude käskude täitmine.

Oletame, et tunnustame Paulust. Inimese hingeõndsus on olnud siis ainult sellest, kas ta usub Jeesuse ristisurma lunastavat mõju. Kas ei tule mõelda siis jälle Augustiiniga kirjakohtade „sundige neid sisse tulema,“ kirjakohtade, millega keskajal õigustati igasuguste teisitimõttelejate tagakiusamist. Miks ei peaks tarvitama julme sunnivahendeid inimese kallal ajalikus elus, kui nende läbi päästetakse hingi igavesest (mõeldagu selle sõna üle hästi järgi!) hukust? Kas ei muutu siis otse *kohustuseks* ligemisearmastajatele ristisõjad, inkvisitsioon ning muud püha terrori kujud? Milliseid karistusi vääriskid küll käesoleva ajakirja toimetaja ja kaastöölised kui hingede hukutajad igavikkudeks??? Milliseid vahendeid peaks nende vastu juba siin maapääl tarvitusele võtma, et hoida kergeusklikke lugejaid aastamiljarneid kestvast põrguvalust? Ärgu öeldagu, et surve südametunnistusele ei kuulu protestantlikkude kirikute traditsiooni. Lubage tuletada meelde, et Calvini juhitud Genfis nelja aasta jooksul iga kuues kodanik oli kord vangistatud ning iga kolmekümneseitsmes kas hukatud või maalt välja saadetud. Ainult nelja aasta jooksul! Ärgu unustagu luterlaste kisendavaid terroritegusid usuisa eluajal anabaptistide ja muude teisitimõttelejate suhtes. Mäletagem Lutheri väljendisi katoliikliste kui ka humanistlikkude tegelaste aadressil, väljendisi täis jumalalapselikult eneseteadlikku toorust ja verehimu! Selliste nähete nimistut võiks paisutada sadade lehekülgedeni. Me ei arva, et praegune kirik oleks liiga inimlikustunud selle kõige kordamiseks — küll on ta aga, kui me lootused ei peta, liialt uskmatu selleks juba. Kuigi teoreetiliselt peetakse kinni dogmaatilisi posit-

sioone, kokkutakse neist konsekventse tõmbamast teotsemise jaoks. Sellega kõige kristlikum variseer Sauluse kirik ise, kas verevaesusest või argusest ja häbist teisitimõtlejate ees näib enam ja enam tõmbuvat tagasi ühiskondliku elu mõjutamisest. Ning kõrvalseisjad ei ole vist enamikus neurootikud küllalt, et ergutada teda endiste positsioonide tagasivõitmisele!

Kuid, kui me kõrvaldaksime ristiusust mõned äärmustes mõtlema Pauluse vaated, Pauluse, kes ei näi mõistvat Jaakobuse ja vististi ka Jeesusega, et inimene püüab hästi teotseda nii võrra kui suudab ning ülejäänus loodab jumala halastusele, mis ei pruugi olla seotud Kolgata suremisaamia uskumise või mitteuskumise, kui me seega võtame ristiusu tuumaks tegeva ligemise-armastuse püüde, kas ei sobi ta siis selleks vaimseks meediumiks, mis aitab inimesi lähendada teistele ning rahuldavalt korraldada üha keerulisemaks muutuvaid suhteid?

Ei, ja siiski ei! Ning mitmel põhjusel. Kuigi hüljata ainult Kolgata maagia uskumisest õndsakssaamise mõtte, ometi jääb ristiusku liiga palju metafüüsilist ballasti, rida mõtteid, mille kohta kergesti tekivad kahtlused. Ja selliseist asjust ei tohiks teha olenevaks inimeste omavahelist hädust. Jumala kõikvõimsuse ja armastuse mõte näiteks jäävad toetuma Jeesuse sõnadele. Sellega koormatakse aga vähegi mõtlejaid usklikke raske theodizee probleemiga, kuis on õigustatav kõikvõimas ja kõikteadev Jumal, kes maailmas lubab ometi ränku patte. Maailmasõda ei ole ju kaugel minevikus, aeg, mil sajadtuhanded langenute nälginud lapsed oma kõhnad käed õhtupalveks kokku pannes ei teadnud kumma isa poole taevas pöörduda... Teisalt soodustab jumala kõikvõimsuse mõte vastutustunde lükkamist jumala kaela. Armast kaasinimest aidaku armas Jumal, mitte meie. Armsale Jumalale pihime me omad salajamad mured, patud ja ihad, selle asemel, et maskita esineda kaasinimese ees. Armsale Jumalale kuulub meie usalduse ligidus, kaasinimeste suhtes evime ainult amerikaniseerunud naeratusi ja aidates teisteist oleme me üksteise armastusest kaugel ära, edvistamas oma olematu armastusega Armsa Jumala ees. Vahest siis, kui kaoks see jumalaleusaldamise võimalus, oleksid inimesed sunnitud palju enam otsima teisteise usaldust ning siis langeks kokku palju valetatud individuaalitsemist ning valeuhkust ja -häbi, mis praegu nii keeruliseks teevad inimestevahelised suhted. Pole karta, et Taevaisa mõiste kadumine tooks kaasa vendluse ideaali kao. Inimesed on juba kord olude sunnil määratud kooselamisele ning mida ratsionaalsemalt nad mõtlevad, seda enam kogevad nad, et mõtlevate olevuste õnnelikuks kooseluks on vaja ligemisearmastust. Siin sünnitab ratsionalistlik elutarkus sama nõude, mida usk tahtis toetada Jumala soovile. Kuid ta alused on empiirilisel kogetavad, on rippumatud igasugustest jumalaaimustest ning nende muutlikkusest. Meie aja väärkasvatus juhib suuri ja väikesi lapsi ikka veel liiati vitsa ja kompveki abil,

selle asemel et õpetada neid nägema tegude loomulikke tagajärgi kõigis konsekventsides ning nii ratsionalistlikumaks muuta nende südametunnistusi. Ja kui laps eemaldub kasvatajast, läheb ellu, kus ei jagata endises korras vitsa ja kompvekki, siis kaotab ta orienteerumisvõime. Samuti on lugu paljude inimestega, kes meie ajal kaotavad usu põrguvaluvitsa ning igavese õndsuse kompvekki. Vähemalt osalt on selles süüdi kirik, kes, rõhutades kaheldavat hauatagust elu, on inimeste silmad pöörnud sellelt, et ka maa pääl on teatud elu pääle surma, elu nende hääde ja halbade mõjude kaudu, mida me jätame oma kaasinimestele, järeltulijatele, töödele. Kui inimese fantaasia koos intellektiga oleks enam hoolitsenud viimaste võimaluste elava kujutlemise eest, selle asemel et näha detailseid viimsepäevavisioone, siis usu kokkulangemine tooks endaga palju vähem eetilisi kriise.

Kui 4. sajandi alul kristlik pööbel purustas Alexandrias Seraapise toreda templi, mis võrratus ilus vaatas kõrgelt nõlvakult alla merele ja linnale, siis uskusid paganad ühe vana ennustise põhjal saabuvat maailmalõpu. Aga „taevas jäi sõbralikuks maailma kohal ning Niilus jagas oma õnnistusi nagu varengi.“ Ajad lähivad ning inimeste jumalaunenäod vahelduvad. Ja isegi paljud, kes nimetavad sama nime, mõtlevad erinevat. On inkvisiitorite Kristus ja tolerantsijutlustajate Kristus, on kuningate ja piiskoppide ning popsnikkude Kristus, on rahvussotsialistide ja fašistide ning religioosete sotsialistide ja anarhistide Kristus, on Tolstoi lihtis kaasinimlik ning Calvini valitsejalik-kohtumõistjalik Kristus, humanistlikel harmoonilise inimese jutlustajail oli oma ning ebanimlikel „kriisi teoloogidel“ oma Kristus jne. jne. See kõik viib mõttele, et inimesed loovad teda oma tarvete järgi piiblis antud fragmentidest. Milleks jätkata seda rida? Kas ei oleks lihtsam ja ausam, kui minu ja sinu vahel poleks seda virvendavat viirastust?

Moderniseeritud Moolokist.

M. Laosson.

I.

Tutvumine ristiusu ajalooliste, bioloogiliste ja psühholoogiliste alustega ei jäta mingit kahtlust, et ristipoodud kristlik jumal või jumalapoeg on vaid eelkristlike panteonide ümberristitud kaju. Kristus on vaid uus mask vanadele idamaa lumastus-, seksuaal-, sigivus-, iharus- ja armujumalaile ja ristiusk on olult samane paganlusega. See on kõigi religioonide neurootiline tunnus, et igäüks neist teist religiooni tembeldab „paganluseks“ ja oma geneetilist-psühholoogilist-struktuurset sugulust ja samasust teiste uskudega näha ei taha. Kristliku kiriku ning usuteaduskondade poolt fanaatiliselt ja meelegeitlikult kaitstud väide krist-

luse ainulaadsusest, originaalsusest ja anti-paganlikust olust on tingitud enesealalhoiu tungist.

Ühe jumala või jumal-inimese surm ja ülestõusmine ja vastavad usukultuslikud pidupäevad iseloomustavad kõiki Vahemere-maade eelkristlikke religioone. Egiptuse jumal Osiris, kelle hilisem nimi Serapis on, tapeti vaenlaste poolt ja tõusis hiljem jälle ellu. Tema kultuses kujutati dramaatiliselt ta võitlust, surma ja ülestõusu. Greeka Dionüsos Zagreus, kes ühe jutustise järele oli pääjumala Zeusi ja ühe maise naise poeg, surmati salakavalalt ja vägivaldselt ning hiljem elustus uuesti. Ühe greeka rahvausu dogma järele on ka Arkaadiast põlvnev suur Paan, kelle kultus pärast levis Ateenani, surnud. Süürias ja Kaananis vastas Osirisele ja Dionüsosele Adonis, kes samuti tükeldati ja uuesti tervenesis. Pärsia-iraani religioonis esineb jumala ja inimese vahelise vahemehe ja lunastaja osas Mitthra. Mitthra, kes Süüria kaudu hiljem tänu Rooma leegionitele sai rahvusvaheliseks päikese- ja seksuaaljumalaks, oli surematuse ja igavese elu tooja ning tema kannatust ja võitu nautisid usklikud samuti kui kristlased natsareenlase kannatust. Mitthra-müsteeriumides harrastati ühiseid pühi sööminguid, kus serveeriti leiba, vett, verd ja viina.

Kuulsaim neist seksuaal- ja lunastusjumalaist oli Attis, kelle kultus tema emamaalt Früügiast levis üle kogu Lääne-Aasia ja tungis kuni Rooma ja Galliani. Ta surma ja ülestõusu pühitseti Roomas kaua enne Kristust 24. ja 25. märtsil ja kolmandal sajandil pääle Kristust oli Attise-püha suurimaks Rooma pühaks. Ta haura ja preesterkonna staabi asukohaks oli Pessinus Früügias. Ta ülestõus sarnaneb kristlikule ülestõusule: haud leiti olevat lahti ja jumal oli kadunud. Babülonis oli vastavaks jumalaks Tammuz, kelle ta vaenlased tapsid ja kelle surma, nagu Eseküel piiblis jutustab, ka Jeruusalemmas leinati. Tammuz-müsteeriumidest märgime järgmist: pääle mitmepäevase nutu ja kaebamise võetakse vahast valmistatud Tammuzi laip, pestakse kujuteldavat haava, mässitakse laip purpurisse ja maetakse maha. Kesköö vaikuses kostavad äkitselt rõõmsad hüüded: „Tammuz on üles tõusnud! Ta on surma ära võitnud!“ Pea samuti sündis ka Attise, Adonise ja Osirise kultuses.

Egiptuse Osiris, babüloni Tammuz, greeka Dionüsos, pärsia Mitthra, früügia Attis, süüria Adonis, kes sünkretistlikul aja-järgul olid rahvusvahelised jumalad, olid kõik noored ja ilusad ja neid kutsuti kui Kristustki austajate poolt häädeks karjasteks ja neid kujutati sageli piitsa või karjasekepiga käes. Kristuse hauda näidatakse täna Jeruusalemmas. Jumalate haudadele palverännati juba enne Kristust. Pessinuses näitasid preestrid Attise hauda, Abydoses näidati Osirise hauda, kreetalased nutsid Zeusi haul, ja Tammuz oli mitmel kohal maetud.

Nii näeme, et kõik rahvad tundsid kevadist suurt tapapüha, Suurt Reedet, Surnud ning ülestõusnud Attis, tükeldatud ning tervenenu Dionüsus, surmatud ning parandatud Osiris, kotkast-söödud ning tervenev Prometheus, põrguse-sõitev ja säält tagasi-pöörduv Istar, põlev ja tuhast taasärkav Fööniks, möögast-tapetud ja elluäratatud Kalevipoeg, ristipoodud ja ülestõusnud Kristus on oluliselt samad kujud erinevate nimedega. Vastavates kultustes surevad need seksuaal- ja lunastus-jumalad iga aasta uuesti ja tõusevad jälle ellu. See on olnud põhjuseks, et mitmed uurijad neis jumalais näevad taimeriigi võrdkujusid, nende surmas ja ülestõuses looduse sügist surma ja kevadist taasärkamist. Seda pooldavad ka teoloogid, ent Kristuse eraldavad nad nende „paganlike“ kujude hulgast. Kui pooldada seda ühekülgsset ja pääliskaudset teoloogilist seletust, mis neis jumalais näeb hääbuma ja uuesti õitsema lõõva looduse sümboleid ja allegooriaid, siis ei tule ka Kristust nende hulgast eraldada, tõsta kõrgemale tasemele.

Kristus, kui vahemees ja lunastaja on igivana „paganluse“ kuju, on eelkristliku ristiusu raudvara, on Väike-Aasia, Põhja-maade, Aafrika, Meksiko, India lunastajate ekvivalent. Kristlik jumal on vaid natuke paganlikum kui paljud paganate jumalad, kes leppisid loomohvriga ja ei nõudnud oma poja tapmist. Et ristiusu pühaõhtusöömaaeg totemismi ühissöömingute, kus söödi totemlooma, ürgisa, jumalat, hilisem vorm on, seda ei söanda tänapäev salata ka usuteadlased. Jumal-looma söömine Mitthra-ja Attismüsteeriumides on samasugune „kõrgema vaimuelu“ nähe nagu pühaõhtusöömaaeg. Lunastusjumalusi leiame kõikjal: peruulaste, indiaanlaste, jaapanlaste, hindude j. t. juures. Lunastuse müsteerium on levinuim müsteerium. Osiris, Thammuz, Adonis, Attis, Mitthra, Kristus erinevad vaid nimeliselt. Vajati lunastusjumalaid ning see psühholoogiline-bioloogiline vajadus ja motiiv mõjustas ka Püthagorase, Mohammedi, Buddha tõstmise usklike poolt prohveti astmelt lunastaja kohale. Buddha õpetuses puudub jumal, ta oli ateist ja võitles ohverdamise vastu, ent usklike sadism tõstis Buddha ise jumalaks ja tappis tapmise vastase auks. Naislunastajaist on tuntuim Istar — see babüloni armu- ja sõjajumalanna rändab põrgusse ja päästab säält hinged. Lunastamise motiiv esineb ka Kalevipojas ja teistes põhjamaade lugalauludes. Attis, Adonis, Mitthra on, nagu kõik ohvriloomad, surnud usklike õndsuseks ja lunastuseks. Kristlus toonitab, et Kristus on viimne inimohver ja tapetu olnud, kes kõik loom- ja inimohvrid igavese ajani teeb ülearuseks. See lootus on osutunud valeks: ristiusu ajalugu on ususõdade, tapmiste, tuliriitade ja püha sadismi ajalugu, kus tapeti armsaid ligemisi, et neid veenda paradoksis Kristusest kui viimsest tapetust.

Varem toodud paralleelides nägime, et neitsistsünni, neitsilikkuse toonitamine ja antiseksuaalne seisukoht samuti eelkristlikku algupära on, nagu sugutungi rahuldamine religioosel teel,

püha prostitutsiooni, kaudu. Sama maksab ka jumalapoja idee suhtes. Kristus nimetab end jumalapojaks, see on ajaliselt-ruumiliselt väga levinud sundidee. Mitte ainult Kristuse ajal ei kubi- senud kõrbed šarlataanidest, kes end pidasid jumalapoegadeks — veel keskajal rändasid paljud jumalapojad naistekarjadest saade- tuna mööda Galliat. Arles'is rändas ringi mees, kes end nimetas Kristuseks, ta ravis haigeid ja ennustas, ning ta juurde voolasid usklikud ja raha. Paljud kuningad ja valitsejad, kes end rooma keisrite eeskujul otsekohe ei nimetanud jumalaks, nimetasid end vähemalt jumalapoegadeks ja rahvas austas neid sellistena. Egip- tuse vaaraot peeti jumalaks või päikesejumala pojaks. Pärslaste ja semiitide kuningad austati kui jumalaid. Jaapani valitsev dünastia on võrsunud jumalanna Amaterasust. Hiina keisrid nimetavad end „taeva poeg“ ning meeledli tarvitavad seda tiitlit kõik hiinlased. „Taevas“ ja „jumal“ on hiina keeles sünonüümid.

Kõik eelnimetatud lunastuse- ja seksuaaljumalad evivad naispartneri, millised iluduse-, armastuse-, emasuse- ja sigivuse- jumalannadena tuntud on. Nende nimed mitmesuguste rahvaste juures erinevad, ent oluliselt on nad identsed. Isis, Ištar, Ašera, Melitta, Anahita, Atargatis, Anaitis, Artemis, Afrodite, Venus, Semele, Kübele, Demeter ja kristlik Maria kuuluvad vastavate panteonide seksuaalsesse sfääri. On nenditav nende polari- seerumine-differentseerumine vasakule ja paremale, madonna- ja hetääri-tüübi, ema ning armukese suunas. Nimelt mängivad need naisjumalused vastava meesjumaluse juures kas ema või armukese osa, ent päämiselt on nad, nagu tingib ödipuskompleks, emaks ja armukeseks korruga. Demeteri ja kristliku Maria juures on üle- kaalus emasus, kuid Maria on ema vaid Kristuse suhtes, teiste meeste suhtes on ta armupartner — kristlike meeste ja noormeeste taevane kallike. Kuulus väike-aasia *magna mater* Kübele on Attise ema ja ühtlasi ka selle armuke. Ent ka kristliku nais- seksuaaljumaluse juures ilmneb personifitseeritud lõhenemine emaks ja armukeseks: Maria ja Maria Magdälena.

Egiptuses vastab Kristusele Osiris ja Mariale Isis. Isis nutab tapetut Osirist sama härdalt kui kristlik *mater dolorosa* oma poega. Isis põgeneb lapse Horusega, kes oli Osirise inkarnatsio- on, kehastis, last tappa tahtva vaenuliku Seti eest Niluse soo- desse — ka kristlik Isis, Maria, päästab end samuti vaenlase eest lapsega Egiptusse. Dionüsos Zagreust, india Krišnat ning teisi lunastajaid jälgiti sama deemonlikult. Attise, rooma maailmariigi lunastaja naispartneriks oli kuulus Pessinuse emajumal ja juma- late-ema Kübele. Attis oli selle früügia jumalanna, kes oli levi- nud üle kogu Väike-Aasia ja Rooma impeeriumis Suure Ema, *magna materi* näol tuntud oli, poeg ja kallike. Adonis, kes nagu kõik lunastajad, nooruslik ja ilus oli, on Afrodite armupartner. Väike-Aasias vastavad Afroditele Astarte ja Ašera, kes suguelu jumalannadena säälised Adonise partnerid on. Greeka Dionüso-

sega on ema plus armukese vahekorras jumalannad Semele ja Demeter. Assüria-babüloni lunastaja Tammuzi armsamaks oli Ištar, kes surnud Tammuzi meeheitlikult leinas. Ištar, babüloni iharuse, armastuse, emasuse, sigivuse jumalanna, sulatas enesesse mitmed vanemad armastuse ning sõjajumalad ja evis ka neitsiliku ja mehelik-sõjalise ilme.

Neile jumalannadele, babüloni Ištarile, süüria-aramäa Atargatisele, greeka Afroditele, fõniikia Ašerale, kaanani Astartele ja kristlikule Mariale olid pühendatud tuvid ja neile ohverdati tuvisid. Sääli, kus polnud erilisi kalajumalaid, ohverdati neile ka kalu. Teatavasti oli kristluse algsajanditel kala Kristuse sümboliks. Kala oma suure sigivusega, madu ja teised libedad ja pikerugused esemed on levinumaid suguliikme ja mehelikkuse sümboleid. Psühhoanalüütilise interpretatsiooni järele on ka linnud, eriti tuvid, tavalised fallus-sümbolid. Kala on Kristuse vanimaid sümboleid, täna on ta tõrjutud unustusse. Teravmeelne usuteadus on püüdnud seletada kala-sümbolikat ja arvab selle üheks aluseks olevat rahva toitmise Kristuse poolt. Ent teoloogilise mõtlemisviisi hiilgenäiteks on seletamine *akrostichosi* kaudu: greekakeelse Kristuse tiitli algtähed annavad kala greekakeelse nimetuse: *ichthys*. Sellega tulevat seletada kala saamist Kristuse sümboliks. Mitte ainult Kristuse tiitel ei ole selle seletuse tarvis meelevaldselt kohandatud, vaid kogu konstruktsioon võib olla oivaliseks teoloogilise mõtlemisviisi ja neurootilise maskeerimise näiteks. Seksuaaljumaluste püha loom, kala, oli ka kristliku seksuaaljumala Kristuse sümboliks. Neurootilised kristlaste massid ei tahtnud, kui hästikasvatatud kodanikud, tunnustada oma kultust otsekohevalt seksuaalkultuseks, ja teoloogia peab kiriku säilimise huvides eitama kristluse samasust paganlusega. Kalakultus, kala-jumalad, kala-ohvrid olid olemas enne Kristust. Kala kui suure sigivusega loom oli Meksikos, Brasiilias ja kogu Lõuna-Ameerikas, Indias ja muus Aasias seksuaaljumaluse võrdkuju. Indias usuti, et kala mõjustab rasestumist jne.

Kõigi religioonide psühholoogilist-bioloogilist samasust tõestab omalt poolt ka kujutatav kunst: kristlike ja paganlike jumaluste sarnasus nii skulptuuris kui ka lõuendil on hämmastav. Last süles kandva ema motiiv, nagu see väljendub Maria ja ta rinnal imeva Kristuse kujutises, evib ülemaakeralise leviku. Aastatuhandeid enne Kristust kujutati egiptuse Isist poisiga süles. Babüloni Ištari kujutasid kunstnikud alasti naisena, kelle rinnal oli laps. Astarte ja Ašera, rietatult nagu Maria, hoiavad samuti last põlvel või rinnal. Hindude jumalat Krišnat kujutati nagu Kristust lapsena ema süles. Sama Krišna on kurja mao võitnud ja kunstnik kujutab teda tallamas mao pääd. Et Kristus mao pääd pidi rõhuma, seda loeme piiblis, ja Kristuse ristisurma kujutavatel piltidel lamab risti jalal tihti võimetu madu. Jeesus-lapsega Mariale sarnaneb ka vana Meksiko last kandev jumalaema. Krist-

liku panteooni jumal ja jumalanna ilmutavad olulist identsust eelkristlike jumala-tüüpidega.

Kõigi armastusjumalate kujutamist kunstis mõjustab tugevasti seksuaalsus: kiriklik maalikunst ja plastika kujutab Kristust, Mariat ja ka pühakuid seksuaalselt võluvatena ja magusalt-ilusatena nii kehalt kui ka näojoontelt. Idealiseeriv kristlik maalikunst on eriti varasematel sajanditel masse võlunud vaid seksuaalselt — nende piltide esteetiliseks naudinguks on võimelised vaid külgetõmbejõu evisid kõik eelkristlikud lunastuse ja armastuse jumalused. Ka Kristuse ja Maria kujutised evivad suure sex appeal'i. Kristust kujutatakse ristil ja mitmesugustes kannatusestseenides atleedina. Ja teda ümbritseb pea alati kari ilusaid naisi. Võime täiesti nõustuda selle humoristiga, kes ütleb, et Kristus kirikukunsti kannatusestseenides oma risti kannab elegandimalt kui tennisemängija reketit. Apollo, Adonis, Hermes, püsivad kirikutes, kiriklikus maalikunstis, Kristuse ja pühakute nime all tänini. Isegi Alkibiadest ja Herkulest võib näha kirikus. Serapis, Mitthra, Apollo evisid tihti kiirtepärga ümber päa ja oksad või karjasekepi käes. Kristust kujutati alguses habemetu noormehena sarnanevalt Hermesele. Et ta auväärsust tõsta ja seksuaalset põhitooni maskeerida, anti talle 6. sajandil habe, milleks andsid eeskuju babüloni jumalad, majesteetlik Zeus, greeka õnnistegija Asklepios ja Laokoon. Gooti plastika kaldus natuke normist kõrvale: kujud moonutati, nii et nad mõjusid groteskilt ja askeetlikult — seda nõudis tapmisrefleks ja selle kasuks pisut taganes seksuaalsus.

Vanimad teated ajaloolisest Kristusest räägivad, et teda loodus pole kehalise iluga õnnistanud. Esimeste sajandite legendide järele oli ta inetu. Hilisematel sajanditel muutus ta kuju vastavalt vagade naiste soovidele ja himudele ilusaks. Võime kujutella, et ristil rippuv või elav Kristus, kel on punsunud kõht ja tõmpnina, ei saavuta masside juures lunastajana edu ja oleks kirikule kahjulik. Ristiusk Kristusega, kel on kõõrdsilmad, kõverad jalad ja õllekõht, pole üldse kujuteldav, sest mängus on seksuaalsus. Kristlastevaenuline antiik filosoof *Celsus* nägi tugevat Kristuse mitte-jumalikkuse tõestist tema inetuses, mida talle omistasid vanad kristlased. *M. Grünewaldi* Isenheimi Kristus, millest hoovab naturalistlikku kõdunemishõngu ja laiba, mulla ning haju lehma, ei võlu ühtegi korralikku usklikku.

Seksuaalsus, see ristiusu poolt enim neetud himu, on olnud ämmamooriks ka Maria kuju sündimise juures. Vana-kristlik kunst tavatses Mariat kujutada 50-aastase emandana — nii vana pidi ta terve inimmoistuse seisukohalt ka ristilöömise ajal olema. Hiljem ta noorenes, sest vana naine, ja päälegi neitsi, huvitab vähe vagu mehi. 4. sajandil, kus „paganluse“ transformeerumine ristiusuks oli täies hoos ja kus antiiksed jumalannad sulasid

Mariasse, võttis Maria üle ka nende armastuse-jumalannade nooruslikud näojooned, üleva rahu ja armsuse ja tast sai madonna, jumalaema, *Notre Dame*. 4. sajandini, s. t. ajani, kus paganlikud armujumalannad püsisid, oli Maria vana ja ei mänginud mingit rolli, kuid nende kadudes muutus ta nooreks ja ilusaks ja ei erinenud neist. Näeme, et siin tegemist on vaid vanade seksuaaljumalannade nime muutusega, ümberristimisega. Usklikud selle ülemineku ja metomorfoosi olu üldse ei taibanud. Eelpool toonitasime, et lapsega jumalaema on uskudevaheline motiiv, mis esineb Indias, Meksikos, Egiptuses ja mujal. Maria asendas Ištari, Astarte, Demeteri. Eriti tugevasti ilmnevad Maria-piltides Demeteri ja Kübele jooned. Maria-pildi modelliks on alati olnud ilus naine, kui selleks just polnud mõni greeka või idamaa jumalanna. Püha Neitsi ja teised naised, keda võib nautida kristlikes jumalakodades, on enamikus antiikse olümpi ja orientaalsete panteonide elulustiliste jumalannade alateadvuslikud koopiad ja surroogaadid: Pallas, Ateena, Veenus, Afrodite, Artemis, Ištari, Isis, Demeter, Kübele, Hera ja isegi amatsoonid on ristiusu vahetaliituse kaudu saanud vagade meeste kummardus-objektideks — kuid nüüd on nad hoolikalt riietatud, ainult imetav Maria näitab vahetevahel oma avatlevat nisa. Sex appeal'i toonitamine kiriklikes maalides saavutas haripunkti *cinquecento* renessansikunstis.

II.

Suure naisjumaluse ja tema meespartneri austamine oli juba enne Kristust levinud Rooma impeeriumis ja selle naabermais. Jumal-ema ning tema mees, poeg või armuke kuulusid tooaegse usu keskpunkti ja nendega seotud kultus moodustas masside päämise religiooni. Lunastaja- ja seksuaaljumal nende seksuaal- ja ohvirituualiga olid minevikus ja on ka olevikus tundetooni järele orienteeruva rahvahinge ja rahvafantaasia ainsaks religiooniks. Emotsionaalse külje kahvatumisega, seksuaal- ja tapmisrefleksi sublimeerumisega käib kaasas religiooni nõrgenemine. Metafüüsilised teooriad ja teoloogilised teravmeelsused ei hoia püsti ega päästa ühtki religiooni.

Kõiki eelpool loeteldud jumalaid „teeniti“ sugulise lõbuga, himurusega. Nii Väike-Aasias kui ka Greekas ja Roomas kuulusid nende kultusesse ohvrisüsteemi kõrval jõhkraimad armutalguised, meeleliseimad orgiad, tiiraseimad naudingud. Tähistasime kogu seda religiooni seksuaalset sfääri mõistega, „püha prostitutsioon“. See püha prostitutsioon on tunginud ristiusu näol 20. sajandisse: armastus jumala, kristuse, jumalaema, vastu, mis on ristiusu põhinoudeks ja mida kristlastelt samuti nõutakse kui nõuti babülioni naiste andumist templis võõrastele meestele, on viimaseks püha prostitutsiooni astmeks. Babülioni, Süüria ja teiste maade naised

andusid lihast, luust ja verest partneritele, keda peeti jumaluse esindajaks — ristiusus asendab maiset partnerit platooniline jumala ja kristuse armastus — mis olemuselt on vaid kord nii võimsa püha prostitutsiooni sümfooniat kustuv ja nõrk lõppakord. Ristiusk on maskeeritud paganlus, on religioon, kus mõlemast soost aasia ja aafrika seksuaal- ja lunastus-jumalad Kristuse, neitsi Maria ja pühakute näol edasi elutsevad. Jumalate-paar Kristus ja Maria on teiste nimede all tuntud juba mõnituhat aastat enne meie ajaarvamist. Seksuaalselt toonitatud on see paar alati olnud ja on seda ka kristluses. Tuleb kategooriliselt eitada seda kiriku poolt sisseistutatud vaadet, mille järele kristlus on rikanatud kultuurimaailma millegi uue ja väärtuslikuga. See väide on seni olnud teoloogia põhiteesiks ja üldiseks kristlaste veendeks. Tegelikult pole kristlus toonud juurde midagi, millel oleks kultuuriliselt produktiivne väärtus. Küll on ta juurde toonud palju negatiivset, mille käsitlemine aga ei kuulu käesoleva artikli raamidesse.

Ristiusk toetub samadele ürginstinktidele, millele paganlikud religioonidki. Kristus päris Minotauruse, Attise, Baali ja Mooloki trooni, on öieti vaid moderniseeritud Moolok, Moolok smokingus. Ristiusk pole välja juurinud ühtegi „paganliku“ religiooni nähet, ühtegi valge ja musta maagia ning ebaususe kommet, vaid võttis kõik spontaanselt tekkinud nähted enda kaitsva tiiva alla ja tabueeris ning sanktifikseeris paganluse. Ristiusk ei võitnud ühtegi teist religiooni, vaid koondas soodsate olude tõttu kõik paganluse ja ebaususe nähted, millest oli üle ujutatud rooma riiki, ühe keskuse ümber, kristliku kiriku ümber. Rooma riik oli esimestel sajanditel, keisrite ajal, ühiskondlik organisatsioon, kus päälle poliitilis-administratiivse tsentralisatsiooni puudus igasugune ühtlus — olid segi rahvad, olid segi mitmesugused kultuurid. Nende segunenud rahvaste religioonid ja jumalad segunesid samuti ja nii valitses ka usuelus kultuse ja jumalate virrvarr, millist nähet ajaloos tähistatakse mõistega sünkretism. Sünkretismi soodustas riigivõimude sallivus kõigi kultuste suhtes. Mis riigile otsekoheselt hädaohtlik polnud, seda salliti. Kristlasi jälgiti mitte usu pärast, vaid riigivaenlikkuse pärast. Filosoofiliselt oli usk ületatud. Paistab, et riigi hiilgeajal kõrgemates kihtides usku võeti vaid naljana. Keiser Konstantin, kes võimupoliitika huvides ristiusu tõstis riigiusuks, nimetab usuküsimusi labasteks asjadeks, millega tegelevad vaid kogemusteta lapsed. Et jumala nimi masse võlus, siis nimetasid keisrid end ise jumalaiks.

Sünkretism kitsamas mõttes, see tähendab suurem jumalate ja kultuste rändamine, algab Aleksander Suure sõjakäikudega ja rooma keisriteaja legionid oma rahvusvahelise koosseisuga soodustavad seda rändamist ja segunemist ülimal määral. Jumalad olid internatsionaalsed. Nii kestis sünkretism ajalisel kolmandast sajandist enne Kristust kuni 4. ja 5. sajandini päälle Kristuse, kus ka mitmesuguste kultuste viimased jäänused sulasid ja absorbeeru-

sid kristlusse. Ruumiliselt levis sünkretism üle kõigi Vaheremaade, Egiptusest ja Eufratist kuni Karthago ja Hispaaniani. Egiptuse Isis oli juba neljandal sajandil e. Kr. Greekamaal ja rändas säält ühes kogu hellenistliku panteooniga Rooma. Isist, kelle preestrid, samuti kui kristlikud vaimulikud, põetud pääd eelistasid, austati isegi Indias ja Araabias. Astarte oli varakult Karthagos, kus talle ohverdati inimesi. Magna mater Kübele pühitseti aastal 205 e. Kr. Roomas kultuse objektiks ja aastal 191 e. Kr. pühitseti Roomas sisse Väike-Aasia lunastaja Attise tempel.

Sissetungivad kultused sulasid kohalikkudega ühte, või öitse- sid kõrvuti nendega. Jumalate nimede muutumine oli harilik nähe. Kultus oli olult sama, kuidas jumalat nimetati, see polnud rahvale väga tähtis. Rahvale oli ükskõik, kellele ta ohverdas, ja millise jumala auks ta orgiaid ja müsteeriume pühitses: tähtsad olid vaid ohver, müsteerium ja orgia kui niisugused. Ainult vastava jumala preestrid hoidsid oma teenistuse huvides vahet jumalate vahel vähemalt nime ning formaalsete ja ebaoluliste tunnuste näol alles. Filosoofiliste, bioloogiliste, psühholoogiliste motiivide poolest ei erine religioonid. Jumalaid, nagu Helios, Zeus, Serapis, Mitthra, Apollo, Hermes, paljudes kohtades ja paljude usklikte poolt üldse ei eraldatud. Neid jumala-nimesid vaadeldi kui ühe jumala mitmesuguseid nimesid. Demeteri, Isist, Kübelet austati tihti samas temp- lis. Siin näeme monoteismi, ainujumala-usu sündimist, mis mitte polnud tingitud filosoofilistest kaalutlustest, vaid elu tegelikkusest: alguses sulasid kultus ja rituaalid ühte ning assimileerusid, hiljem ka jumalad kui kultuse fiktiivsed objektid. Ükskõiksust jumala isiku suhtes näitab ka tõik, et ühed-samad isikud mitmesuguste uskude kultustest osa võtsid. Kõik suuremad jumalad on sünteeti- lised sünnitised ja lokaal-jumalaist sünkretistlikult sündinud, on sündinud ümberristimise, absorbeerumise, kokkusulamise, assimi- leerumise teel. Osirise nime all on ühendatud paljud ürgsed Egipt- use jumalad. Ištari, babülioni tähtsamaid jumalannasid, ühendas ja sulatas endasse pea kõik babülioni armastuse- ja sõjajumalannad. Ja Ištari nimi sai jumalannade liignimeks, sest Ištari kultus oli enim lõbutoonitatud ja rafineeritud kultus. Ištari hävitas pärast juma- lanna Anahita, kes mitmel kohal ka Atargatise ja Kübele endasse sulatas. Pärsia-iraani jumal Mitthra absorbeeris Küürose Babülioni tungides säälsed Samaši ja Tammuzi.

Lucian jutustab teisel kristlikul sajandil omas töös *Dea Syria* üle, et keegi usklikte ei teadnud, kellele õieti Hierapolise templis ohverdati. See näitab veel kord, et mitte jumal polnud tähtis, vaid kultus ja rituaal. Vanad greeklased tõmbasid viimse konsekventsi, jätsid üldse jumala nime kõrvale ja püstitasid altari tundmata juma- lalle. On täiesti mõistetav, et selliste tingimuste juures paganate üleminek kristluse lipu alla oli lihtis: ei sündinud õieti mingit ümber- orienteerumist ning maailmavaadete muutumist, vaid Isise, Attise, Baali preesterkonna asemele tuli uus, kristlik preesterkond. See

preesterkond koondas paganliste kultuste elemendid uue keskpunkti ümber.

Kui uus preestrite tsunft teatud rahva juures tõrjub kõrvale vana, siis võivad selle uue preesterkonna võimule-pääsu põhjuseks olla kolm asjaolu. Esiteks: uut preesterkonda toetab poliitiline-administratiivne autoriteet, relvastatud ilmalik võim — see oli eriti vanal ajal harilik nähe: uus maavallutaja tõi kaasa ka oma jumalad. Oigeusu preestrid tungisid Eestisse vene riigivõimu toetusel. Teiseks: ajajooksul on rahva kultuuriline-kõlbline tase niivõrd tõusnud, et senine esivanemate kivinenud kultus tundub labasena ja tõukab nõudlikumaid eemale — ja nii on olemas pind rafineerituma kultuse levitamiseks. Kõige rohkem aga leiame uue usukultuse, religiooni, edasitungi ja edu saladusena tööka, et uus kultus on toorem-primitiivsem kui vana ja see kolmas uute preestrite võimule tuleku tee on kultuuriliselt kõige negatiivsem. Laiadele massidele tundub kultuuriline elu, mis tugevasti kammitseb ürgtunge, tihti suruvana, ja seepärast on nende juures edu igal kultuuri kammitsast vabastaval nähtel. Iga spontaanne religioosne hoog tähendab regressiooni, tagasilangemist ürgsemasse hingeellu ja ajajärku. Kultuuri arenedes oli rooma religioon kaotanud oma ürgse tooruse, oli pidanud alla vanduma kõlblusele ja ühiskonna huvidele. Kui tulid idamaalt uued preestrid uue usukultusega, siis muutus osa kosmost uuesti kaoseks ja kõrge moraaliga stookid nentisid kurvastusega, milliseks needuseks olid rooma tsivilisatsioonile idamaa religioonid. Kui Greekas kultuuri ja filosoofia mõjul Apollokultus hakkas kahvatuma ja selle tagajärjel vaimulikkude autoriteet kustuma, siis tarvitas delfi preesterkond mõjuvat võtet: kultus muudeti tooremaks: metsikute orgiate poolest kuulus Traakiast sissetungiv Dionüüsi-kultus, mis rahvale eriti lõbutoonitatud oli, ühendati Apollo-kultusega ja Apollo populaarsus masside juures kasvas.

Milline neist kolmest asjaolust tingis selle ususekti võidu, mida nimetame kristluseks? Sõjaväeline ja riiklik võim esimestel sajanditel kristlust ei toetanud. Miks ei jäänud püsima ja ei saanud ainuvalitsejaks Attise- või Mitthra-usk? Teame, et kolmandal päalekristlikul sajandil oli Roomas suurimaks pühaks Attise-püha, samal sajandil jäid Isise varju kõik teised jumalannad ja kuna *Caracalla* aastal 217 juriidilise kultuste vahe kaotas, siis polnud takistusi ükskõik missuguse preesterkonna võiduks. Võitis aga kristlik preesterkond! Masside kultuuriline tase oli äärmiselt madal ja barbaarne, nii ei võinud võidu põhjuseks olla masside ülekasvamine vanast usukultusest. Ristiisu hoogsat levikut ja võitu põhjustas kolmas asjaolu: ristiusk oli ebakultuursem kui senised usukultused. Arengu mõjul oli Rooma algupärane religioon muutunud võrdlemisi kultuurseks. Kuid nagu oriendist sissetungivad kultused toorendasid Greekas Afrodite ja Apollo kultuse, nii langes kõlbliselt madalamale orientaalsete kultuste mõjul ka roomlaste tase. Oriendi kultuste toorus meelitas barbaarsed ja

meelelised massid oma hõlma. Kuid „kui on juba uimastus, siis olgu põhjalik“ — orientaalsete kultuste käest võttis massid omakord üle ristiusk, sellega, et ta kultuurivaenulikkuselt ja neurootilisuselt ületas kõik teised. Usklike tee läks vähemast neuroosist sügavamasse neuroosi. Kuna neuroos, närvihaigus, on antisotsiaalne nähe, siis kaevas rooma riigivõim ristiusu legaliseerimisega ise endale haua. Täni on ristiusu määratus levikus nähtud selle usu väärtuslikkuse panti. Kuid selles, et ta kõigile nii vastu võetav on ja eriti oli seda Rooma maailmariigi barbaarsetele massidele, tuleb näha ta väärtusetuse tõestist. Kirjandusliku teose väärtuslikkuse mõõdupuukuks ei saa olla ta leviku suurus, kõige rohkem levib pahn. Sama maksab ka usu suhtes. Eesti taaruse levikut pidurdab just asjaolu, et ta kõlbliselt ja kultuuriliselt ristiusust võrratult väärtuslikum ja nõudlikum on. Kui imperialistlikud valged tungisid värviliste rahvaste keskele, siis töid nad kaasa pääle mitmesuguste läikivate esemete pärismaalastele alkoholi, süüfilise ja ristiusu. Kahe esimese levikut soodustasid kõigile inimestele ühised ürgtungid, ka viimast soodustasid samad ebakultuurised ürgtungid. Et ristiusk igas neegrikülas võib leida poolehoidjad, see tõestab ta alaväärtuslikkust. Mille poolest ristiusk on neurootilisem, kui olid ta võistlejad Roomas, see küsimus vajab eriartiklit. Siin näitame vaid veel mõnele iseloomustavale joonele.

Inimese põhi-ihad on alati samad. Ja neid põhi-ihased tähele pannes ja osavasti kasutades on kirik saanud maailmavõimuks. Palju, mis praegu on püha, on alguses leidnud kiriku poolt teravat eitamist. Alguses eitas kirik Kristuse ja pühakute kujutamist pildis ja viivitas selle kanoniseerimisega. Viimaks andis ta rahva nõuetele järele. Bütsantsis, kus taheti säilitada ürgset pilditeta kristlust, tõusis 8. sajandil nn. pildi tüli. Meeleliselt orienteeritud massid nõudsid aistitavaid, nähtavaid jumalaid, nõudsid pilte, eriti taotlesid pilte naised ja samuti ka mungad, kes piltide valmistamisega said teha äri. Keisrid toetasid küll piltide vaenlasi, ent võit jäi pildi-pooldajatele, sest nende pool seisis paavst. Aastal 787 tehti piltide austamine sunduslikuks. Hüsteeriline, roimarlik, pervers keisrinna Irene, kes pildi-kultuse legaliseeris, tõsteti selle eest pühakuks. Sama ebajumala teenistust, mille vastu võitlesid juudi prohvetid ja riigimehed, on harrastatud kõige paganlikumal kujul kristlikes kodudes ja kirikutes tänini. Vagad venelased ei kujuta pääle toanurgas seisva jumala üldse midagi abstraktsemat ette. Kui 4. sajandil piltide-kultus tungis kirikutesse, siis olid Apollo, Venus, Isis, Attis ja teised suurearvulise ja oivalise „paganliku“ jumalate-kolleegiumi liikmed ka oma välises isikus üle tulnud kristlusse. Igivana polüteismi harrastati edasi joonia- ja korüntuse-stiilis templite asemel torniga templites.

Mitte ainult pääjoontes, vaid kõigis üksikasjus võttis kristlus

sünkretismi ja paganluse üle. Kristlaste keskel kestis edasi paganlik kangelaste ja esivanemate austamine, kirik katsus alguses seda kaotada, kuid pärast tunnustas pühaks: vana traditsioon püsis märtrite, pühakute ja apostlite austamise näol. Mõne uue mehe austamine tekkis ja levis rahva seas spontaanselt; kui kirik seda kuulis, siis ruttas ta selle austamise kanoniseerimisega ja rakendas selle mehe moel, et ta tema pühakuks tõstis, oma vankri ette. Sellise näite, kus kirik rahva kompleksidele vastu tuleb, leiame veel 19. sajandist: enne kui Pius 9. dogma, mis toonitab ka Maria neitsist-sünni, välja kuulutas, küsis ta ringkirjaga koguduste arvamist, kogudused jaatasid seda ja paavst võis öelda, et ta selle dogma proklamatsiooniga on täitnud katoliikliku maailma soove. Kristlikud kirikud ehitati kõigis mais paganate pühadesse hiitesse. Või purustati antiik templid ja ehitati rusudest kirikud. Massid ohverdasid vanal kohal vanadele jumalatele, et hiite leht-katuste asemele tulid kirikute katused, seda nimetatakse ristiusu levikuks. Et rahvast ligi tõmmata, maeti kirikutesse surnuid ja pühakute jäänuseid, ja tihti ei austatud kirikutes mitte jumalaid, vaid surnuid ja laipu. 5. sajandil viidi seeläbi, et pühad jäänused sängitati altarisse ja tuntud isikud maeti altari alla, pühaõhtusöömaeg seosesse surnute kultusega. Kuna kirikusse tihti maeti mitu pühakut, siis tekkis ka mitu altarit, mille juures sümboliseeris söödi altari all lamavat isa-imagot. Teophilus laskis kiriku ehitada paganliku kultuse-koha kõrvale ja et rahvast meelitada kirikusse, maeti sinna märtrite jäänused. Paavst Gregorius Suur laskis Britannias paganlikud templid vaid uuesti pühitseda ja sinna asetada pühakute jäänused.

Sääl, kus täna seisab Roomas Peetruse kirik, seisis kord Attise pühakoda ja selle früügia jumala ülempreestrid selles kultuse päätemplis kutsuti paavstideks (*papas*). 6. sajandil võtsid selle tiitli üle kristlikud rooma piiskopid — sajandeid kestnud paavsti austamine kestis edasi. Paavst jäi paavstiks, kultus jäi oluliselt samaks, ka kultuse keskpunkt Roomas jäi samaks. Ja kui püha *Hieronimus* meile jutustab, et Betlehem seisab sääl, kus enne seisis Tammuzi ja Adonisi püha hiis, siis pole tarvis Kristuse ajaloolisest isikust teha probleemi: teame, et müüt Kristusest on babüloni lunastaja Tammuzi eluloo ümberjutustus. Tammuzi kannatuse-rituaali võttis kirik samuti üle, nagu ta iga nähte, mis temale kasulik ja rahvale lõbutoonitatud oli, üle võttis ja kristlikuks tembeldas. Sügav-kõlbline *Seneca* ja keiser-filosoof *Marcus Aurelius*, kes stooikutena ristiusust väga kaugel seisis, kelle tarkust ja eluviisi aga kaasaegsed imetlesid, tembeldati kiriku poolt kristlasteks. See meetod püsib edasi ka täna.

Araneetud paganluselt võttis ristiusk üle ka kolmainsuse mõiste. Arv kolm ja triaadid evivad erilise koha, on niiöelda pühad kõigi vanade rahvaste juures. Kolmainsa jumala mõistet; triniteedi-usku leiame ka teiste religioonide juures. Hinduismi

kolmikjumalus, Trimurti, kuhu kuulusid Brahma, Višnu ja Šiiva on tuntuimaid. Monoteismini pole jõudnud ka kristlus, jäädi peatumata kolmainsuse juurde. Kristlusse on kolmainsus tulnud Egiptusest: säälnu härg-jumal Apis oli ühe vaatepunkti järele kolme jumala — *Ptach, Phre, Hariensis* — kogumõiste. Uhel eelkristlikul egiptuse kolmikjumaluse kujutisel asendab püha vaimu tiibadega madu. Kristluses tuli mao kohale tuvi. Egiptuses elavate kristlike teoloogide kaudu tungis kolmainsus ristiuskku ja on poolteist aastatuhandet vaevanud vagade eurooplaste ajusid. Ka väga konservatiivsed kristlikud teoloogid on tunnetanud kolmainsuse mõiste absurdust, ent kui ta juba on, siis ta on püha, tabu, puutumatu. Miks on arv „kolm“ nii tähtis? Kaunis tõenäoline on psühholoog *R. Spiez'i* lahendus, mille järele jumalate-triniteedi, kolmainsuse tekkimist on mõjutanud seksuaalne triniteet. Arv kolm on sellepärast püha, et mehe suguosad koosnevad kolmest osast: suguliige ja munandid. Pildikirja ajajärgul tähistati mõistet *kolm* mehe suguosade kujutamiseks. Praegune number kolm on selle pildi äärmiselt lihtsustunud kuju ($\beta \rightarrow 3$). Vanad idamaalased panid, nagu ka vanast testamendist nähtub, pühaliku vande puhul käe suguosadele ja vandusid oma „elamise“ juures. Kõlbluse süvenedes ei pandud enam kätt endisele kohale; tõsteti vaid kolm sõrme vandumise puhul üles. Keeles on mälestis sellest vanast kombest veel säilinud. Saksakeelne *zeugen* tähendab nii sigitamist kui ka tunnistamist. Ladina sõna *testis* evib kaks mõistet: tunnistaja ja munand.

Fallus-sümbolitena figureerisid primitiivsete ja antiiksete rahvaste juures pikergused kivid, postid, sambad. Egiptuse obeliskid sümboliseerisid sigivuse jumalat. Postide kõrval oli fallus-sümboliks ka madu. Madu oli eluandja, hingeandja ja oli sigivuse sümbol. Primitiivsete rahvaste haudadel võib leida mao kujutist. Samuti esinesid greeklaste haudadel mõlemad fallus-sümbolid post ja madu. Antiiksetes kultustes on madu ja post tihti kokku sulanud nn. usskeppideks: madu on keerdunud spiraalselt ümber kepi. Lihtsustamise puhul leiame mao asemel kepi ümber veetud spiraali. 4. ja 5. sajandil kadusid maapinnalt kõik obeliskid, usskepid, sümboolsed postid ja tõusid greeka ja rooma templitele ja püsivad kirikutornide näol tänini. Kristlane armastab jumalat ja sellepärast on suunatud taevasse ta kire sümbolid. Torni otsa asetati kukk, kes oli Hierapolise Atargatise ja teiste seksuaaljumalannade püha lind. Ka ristus sümboliseerib see linnuriigi galantne rüütel, kavaleer ja seelikukütt armastusejumalat Kristust. Kristliku õpetuse järele on ju Kristus uskliku hingekavaleer ja peigmees ning ristikogudus on ta pruut.

Enamikus on tornide otsas rist, mida peetakse rahu sümboliks. Tegelikult on rist rahutuim, lõhestatuim ja tsentrifugaalsem kõigest sümboldest. Antroposoofoide pool-okultistliku õpetuse järele on must rist kurjade kirgedes ja himude sümbol.

Vastutav toimetaja ja väljaandja **Max Laosson.**

K. Mattieseni trükikoda o./ü., Tartu, 1933.